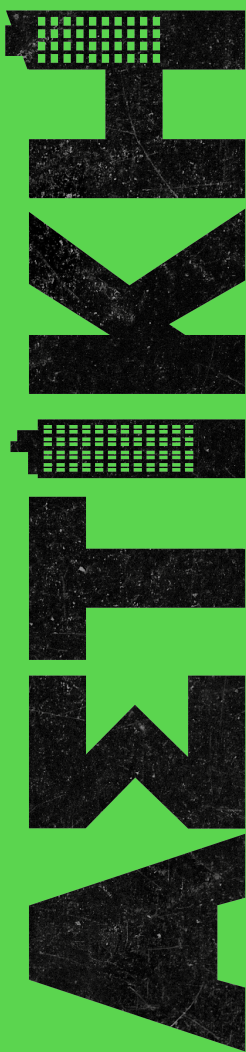

Ben Wilson

ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ
ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ

διόπτρα

Περιεχόμενα

<i>Κατάλογος εικόνων</i>	9
<i>Εισαγωγή</i>	11
1 Στα άκρα	23
2 Πάρκα και αναψυχή	62
3 Η ρωγμή στο τσιμέντο	98
4 Η κομοστέγη	137
5 Ζωτική δύναμη	176
6 Η συγκομιδή	213
7 Ζωομητρόπολη	245
Επίλογος Το τέλος	277
<i>Σημειώσεις</i>	305
<i>Ευρετήριο</i>	319
<i>Ευχαριστίες</i>	333

Κατάλογος εικόνων

Το απόλυτο αστικό δέντρο: Τα μπανιάν θεριεύουν στο Χονγκ Κονγκ.

Τα όρια του άστεως δέχονται επίθεση: «Η προέλαση των τούβλων και του κονιάματος» του Τζορτζ Κρούκσανκ, 1829.

Ο αυτοκράτορας στον κήπο του: Ο Μπαμπούρ, της αυτοκρατορίας των Μουγκάλ, δέχεται πρεσβευτές το 1528.

Βομβαρδισμένα μέρη ως οικολογικοί θησαυροί: Ένα ζευγάρι περιεργάζεται τα αγριολούλουδα στα ερείπια της οδού Γκρέσαμ του Λονδίνου, τον Ιούλιο του 1943.

Τα *brachen* -ή χωράφια σε αγρανάπαυση- του Βερολίνου έφεραν την επανάσταση στη μελέτη της αστικής οικολογίας και πρόσφεραν στην πόλη απρόσμενους χώρους κοινωνικών δραστηριοτήτων.

Ένας κήπος που έχει θεριέψει, γεμάτος ενδιαιτήματα, έρχεται σε αντίθεση με τη στείρα τάξη της προαστιούπολης στο Λίνκολν της Νεμπράσκα.

Στη δεκαετία του 1970, οι Πράσινοι Αντάρτες μεταμόρφωσαν σε άγρια φύση τα παρηκμασμένα μέρη της Νέας Υόρκης.

Σοδειά άγριας κάνναβης που συλλέγεται κάτω από τη σκιά του Ομοσπονδιακού Μεγάρου του Μπρούκλιν το 1951. Εκείνη τη χρονιά, 20 τόνοι άγριας μαριχουάνας ξεριζώθηκαν από άδεια οικόπεδα της Νέας Υόρκης και καταστράφηκαν. Το φυτό καλλιεργούνταν με σκοπό την κατασκευή ινών για σχοινιά στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και απλώθηκε ανεξέλεγκτα σε όλη την πόλη.

Το δέντρο πίπαλ στην Ινδία είναι το δέντρο του λαού, καθώς σε όλες τις μορφές του προσφέρει σκιά για τη ζωή του δρόμου.

Η εκπληκτική αειθαλής μικροζούγκλα του Ναταράτζα Ουπάντια στην καρδιά της Μπανγκαλόρ.

Σπίτι στο Όουκγουντ Μπιτς της Νέας Υόρκης, που πρόκειται να κατεδαφιστεί μετά τον τυφώνα Σάντι για να δώσει τη θέση του σε παράκτια έλη τα οποία θα προστατεύουν την πόλη από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής.

Οι πράσινες άμυνες της Νέας Υόρκης: Τα νεοεμφανιζόμενα παράκτια έλη παίρνουν τη σκυτάλη από τα τσιμεντένια φράγματα στο Χάντερ'ς Πόιντ του Κουίνς.

Όταν το Παρίσι καλλιεργούσε τα τρόφιμα που κατανάλωνε: Λαχανόκηποι στη σκιά του Πύργου του Άιφελ το 1918.

Αγέρωχες βίδρες στη Σιγκαπούρη το 2022.

Όταν φεύγουν τα αυτοκίνητα, επιστρέφει η βλάστηση: Το σύγχρονο Άμστερνταμ.

Εισαγωγή

Οι χοντρές ρίζες τους ελίσσονται γύρω από τους τοίχους των κτιρίων σε μια συναρπαστική, μπερδεμένη μάζα που είναι ταυτόχρονα πανέμορφη και τρομακτική. Σπάνε τους δρόμους και σκίζουν το τσιμέντο. Τα πανίσχυρα μπανιάν (ινδικές συκιές) είναι οι ολετήρες των πόλεων. Οι σπόροι τους, που μεταφέρονται από τον άνεμο ή βρίσκονται στα περιττώματα των πουλιών, χώνονται σε μικρές ρωγμές στα κτίρια που κατασκευάζει ο άνθρωπος. Οι ρίζες τους προχωρούν προς τα έξω και προς τα κάτω αναζητώντας θρεπτικά συστατικά, τυλίγοντας την πέτρα, το τσιμέντο ή την άσφαλτο με ένα πλέγμα, ώσπου να μπορέσουν να εκμεταλλευτούν μια χαραμάδα και να αντλήσουν τροφή. Οι ινδικές συκιές ταιριάζουν τέλεια στο ξερό, σκληρό αστικό περιβάλλον. Δεν υπάρχει φραγμός που να μην τον υπερπηδούν. Σφίγγουν τους ανυπεράσπιστους τοίχους και τα κτίρια με ρίζες που κουλουριάζονται σαν πλοκάμια μυθικού θαλάσσιου τέρατος, στραγγαλίζοντας το θύμα τους σε μια συντριπτική αγκάλη θανάτου.

Τι ελπίδες έχει μια πόλη ενάντια σε μια τέτοια δύναμη; Η περιοχή του Άνγκορ Βατ στην Καμπότζη, με τους ανήμπορους ναούς του στις αρπάγες των μπανιάν, αποκαλύπτει τι συμβαίνει όταν αυτά τα δέντρα μένουν ανεξέλεγκτα.

Κι όμως, τα μπανιάν, παρ' όλη τη δυνατότητα που έχουν να ρημάξουν μια πόλη, είναι το βασικό αστικό δέντρο σε όλη τη Νοτιοανατολική Ασία. Στην Γκουανγκζού φτάνουν τον εκπληκτικό αριθμό των 276.200. Αν κάνετε μια βόλτα στην οδό Φορμπς στο Χονγκ Κονγκ, θα δείτε τη μεγαλοπρεπή δύναμη των μπανιάν, καθώς 22 από αυτά τα δέντρα προσκολλώνται σε ένα κομμάτι τοίχου και οι κομοστέγες τους ρίχνουν σκιά στον δρόμο από κάτω. Κανένας δεν τα φύτεψε, παρ' όλα αυτά ευδοκιμούν εδώ. Όπως όλοι οι αληθινοί αστοί, μπορούν να προσαρμοστούν σε

κάθε εχθρικό περιβάλλον. Ο «Καθηγητής των Δέντρων» Τζιμ Τσιγιούνγκ στο Χονγκ Κονγκ έχει μετρήσει 1.275 επίφυτα -τροπικά δέντρα που μπορούν να ζήσουν σχεδόν σε οποιαδήποτε επιφάνεια-, τα οποία, παρά τις αντιξοότητες, φυτρώνουν σε 505 δομές ανθρώπινης κατασκευής στην πόλη. Το πιο συνηθισμένο είναι το *Ficus microcarpa*, το κινέζικο μπανιάν, και ορισμένα τέτοια δείγματα έχουν φτάσει σε ύψος 20 μέτρων. «Δεν καταλαμβάνουν σημαντικό χώρο στο έδαφος», εξηγεί, «και αναπτύσσονται μόνα τους με ελάχιστη ανθρώπινη παρέμβαση ή φροντίδα [...] αποτελούν ένα ιδιαίτερο ενδιαίτημα με πλούσια χλωρίδα, εμπλουτίζοντας σημαντικά το κατά τα άλλα άδενδρο τοπίο των δρόμων».¹

Το Χονγκ Κονγκ είναι γνωστό για τους ουρανοξύστες και την πυκνή δόμησή του· αν το δείτε όμως από μια άλλη σκοπιά, είναι μια πόλη με μπανιάν που αψηφούν τη βαρύτητα, τους ουρανοξύστες της φύσης, ένα κρεμαστό δάσος που ενώνει τον ανθρώπινο πολιτισμό με την άγρια φύση. Τα μπανιάν της οδού Φορμπς φέρνουν στον νου μια αρχαία μορφή ασιατικού αστισμού. Δέντρα όπως το μπανιάν βρήκαν μια θέση στο αστικό τοπίο, παρά το τεράστιο μέγεθος και τις καταστροφικές δυνάμεις τους, επειδή ήταν ιερά. Πρόσφεραν επίσης περιβαλλοντικές υπηρεσίες, καθώς παρείχαν δροσερή σκιά. Όταν οι Ευρωπαίοι έφτασαν στον Ινδικό Ωκεανό, στα Στενά της Μαλάκα και στη Νότια Σινική Θάλασσα μετά την αποικιακή εξάπλωση των Πορτογάλων από τα τέλη του 15ου αιώνα μ.Χ., συνάντησαν πόλεις εντελώς διαφορετικές από τις συμπαγείς, άδενδρες μητροπόλεις της Ευρώπης. Να πώς περιέγραψε ένας Γάλλος Ιησουΐτης το Άτσεχ, το μεγάλο λιμάνι της Σουμάτρας, τον 17ο αιώνα: «Φανταστείτε ένα δάσος από κοκοφοίνικες, μπαμπού, ανανάδες και μπανανιές [...] βάλτε μέσα σε αυτό το δάσος έναν τεράστιο αριθμό σπιτιών [...] χωρίστε τις συνοικίες με λιβάδια και δάση· βάλτε σε όλο αυτό το δάσος όσους ανθρώπους βλέπετε στις δικές σας πόλεις, όταν είναι πολυπληθείς· [και] θα σχηματίσετε μια αρκετά ακριβή ιδέα για το Άτσεχ [...]. Όλα είναι παραμελημένα και φυσικά, γραφικά, ακόμα και λίγο αδάμαστα. Όταν έχεις αγκυροβολήσει, δεν βλέπεις ούτε ένα ίχνος ή υπόνοια πόλης, επειδή τα μεγάλα δέντρα στην ακτή κρύβουν όλα τα σπίτια της».²

Παραμελημένη, φυσική, γραφική και αδάμαστη: να η πόλη

και η φύση αλληλένδετες με τρόπους που έχουμε διδαχτεί να παραβλέπουμε ή να παραγνωρίζουμε. Η υπαιθρούπολη μπορεί να ήταν χαρακτηριστική στους τροπικούς και στη Μεσοαμερική, όμως στις πόλεις σχεδόν σε όλα τα γεωγραφικά πλάτη το λούστρο του πολιτισμού είναι λεπτό σαν χαρτί. Αν ξύσετε το περίβλημα, θα ανακαλύψετε έναν κόσμο που σφύζει από άγρια ζωή.

Γράφοντας την *Αστική ζούγκλα*, ανέθεσα στον εαυτό μου το καθήκον να εξερευνήσω την άγρια πλευρά των πόλεων - τα μέρη της αστικής ζωής που έχουν εξοβελιστεί εδώ και καιρό από τη δικαιοδοσία του ιστορικού: τους τοπικούς σκουπιδότοπους και τις χωματερές, τις εγκαταλελειμμένες περιοχές και τις άδειες στέγες, τις λωρίδες γης πίσω από συρματοπλέγματα και κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών. Για μεγάλο μέρος της ιστορίας τους, τα άγρια σημεία στις πόλεις, με την ποικιλόμορφη χλωρίδα και πανίδα τους, πρόσφεραν τροφή για το τσουκάλι, καύσιμο για τη φωτιά, υλικά για φάρμακα και χώρους για παιχνίδι και αναψυχή. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην πόλη και την υπαίθρο ήταν ασαφής. Μόνο σχετικά πρόσφατα ξεκόψαμε από αυτές τις παραδόσεις.

Η ασυμμάζευτη πλευρά των πόλεων -η εναλλακτική πόλη με τα χαλασμένα πεζοδρόμια, τα εργοτάξια, τους ξεχασμένους βάλτους και τους τραχιούς ερημότοπους- είναι το μέρος όπου η φύση έχει ελευθερία κινήσεων και ακμάζει με τρελή ανεμελιά. Αυτό που με ξάφνιασε περισσότερο όταν έκανα την έρευνα για την *Αστική ζούγκλα* δεν ήταν τόσο η εξαιρετική αφθονία της φύσης στις πόλεις (παρόλο που είναι αναμφίβολα αξιοσημείωτη), όσο ο τρομερός δυναμισμός του αστικού οικοσυστήματος. Το φυσικό κομμάτι των πόλεων είναι εξίσου αεικίνητο, ορμητικό και κοσμοπολίτικο με το ανθρώπινο. Απίστευτα πράγματα συμβαίνουν στις πόλεις. Όλοι το ξέρουμε. Συχνά όμως συμβαίνουν σε ρωγμές στο τσιμέντο ή σε ταπεινούς κηπάκους πίσω από τα σπίτια των προαστίων. Επέλεξα μια ιστορική και σφαιρική προσέγγιση επειδή μόνο κοιτάζοντας βαθιά στο παρελθόν, εξετάζοντας το παρόν και ρίχνοντας το βλέμμα στο μέλλον, μπορούμε πραγματικά να αρχίσουμε να κατανοούμε τις πλούσιες δυνατότητες αυτού του πιο συναρπαστικού οικοσυστήματος.

Σήμερα μας ενδιαφέρει πολύ η φύση στην πόλη και υπάρχουν

βάσιμοι λόγοι γι' αυτό σε μια εποχή κλιματικής εκτάκτης ανάγκης και κατάρρευσης της βιοποικιλότητας. Σε αυτό το βιβλίο, προχωρώ πέρα από αυτή την αφυπνιστική συνειδητοποίηση και εξετάζω τη μακρά και περίπλοκη σχέση ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων και στο περιβάλλον που δημιουργήθηκε μέσα στις μητροπόλεις και στον άμεσο περίγυρό τους. Υπάρχει μια βαθιά και εγγενής σχέση μεταξύ της αστικοποίησης και της φύσης: η πόλη είναι ένα οικοσύστημα. Δεν έχουμε παρά να το ανακαλύψουμε - ή να το επαναανακαλύψουμε. Πρόκειται, κυρίως, για την ιστορία των ανθρώπων που λαχταρούσαν λίγη πρασινάδα μέσα στο γκριζό, για το πώς πολέμησαν τους εργολάβους, τους πολεοδόμους και τους επενδυτές. Πάνω απ' όλα, θέλω να προειδοποιήσω για το τι συμβαίνει όταν αυτή η σχέση διακόπτεται.

Η Νέα Υόρκη έχει περισσότερα είδη ζωής από το Εθνικό Πάρκο Γιοσέμιτι. Ένα εγκαταλελειμμένο διυλιστήριο πετρελαίου στο Κάνβει Άιλαντ του Έσεξ έχει πάρει το παρατσούκλι «τροπικό δάσος της Αγγλίας», τέτοια είναι η αφθονία των σπάνιων φυτών και εντόμων του. Οι αυστραλιανές πόλεις φιλοξενούν περισσότερα απειλούμενα είδη ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο από όσα οι μη αστικές περιοχές. Αντί να είναι αποστειρωμένες ή να φέρνουν τον θάνατο, οι αστικές περιοχές και οι περιφέρειές τους έχουν εκπληκτική βιοποικιλότητα, συχνά μεγαλύτερη από την κοντινή ύπαιθρο. Χρειαστήκαμε πολύ καιρό για να το συνειδητοποιήσουμε αυτό.

«Πουθενά αλλού η ανθρωπότητα δεν έχει απομακρυνθεί τόσο πολύ από την οργανική φύση από ό,τι συμβαίνει στις συνθήκες ζωής που χαρακτηρίζουν τις μεγάλες πόλεις». Αυτά έγραφε ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Λούις Γουίρθ τη δεκαετία του 1930. Ίσως τώρα βλέπουμε τα πράγματα διαφορετικά, ή αρχίζουμε να τα βλέπουμε διαφορετικά, όμως ο Γουίρθ συνέλαβε ένα κοινό αίσθημα. Η πόλη και η ύπαιθρος θεωρούνταν πως ήταν δύο ασυμβίβαστα, διαχωρισμένα βασίλεια. Αν θέλατε βουκολικές εικόνες και άγρια φύση, έπρεπε να φύγετε από την πόλη. Στο *Η μικρή Ντόριτ* (1857), ο Τσαρλς Ντίκενς αποκαλύπτει τη νεκρική αίσθηση της πόλης του 19ου αιώνα: «Μελαγχολικοί δρόμοι κάτω από το ένδυμα της καπνιάς που φορούσαν θαρρείς σαν μετάνοια πότιζαν

με άκρα αποθάρρυνση τις ψυχές των ανθρώπων που ήταν καταδικασμένοι να τους βλέπουν από τα παράθυρα [...]. Ούτε εικόνες ούτε άγνωστα ζώα, ούτε σπάνια φυτά ή άνθη, ούτε φυσικά ή τεχνητά θαύματα του αρχαίου κόσμου [...]. Τίποτα να δεις εκτός από δρόμους, δρόμους, δρόμους. Τίποτα να ανασάνεις εκτός από δρόμους, δρόμους, δρόμους. Τίποτα να αποσπάσει το συλλογισμένο μυαλό ή να το ξαλαφρώσει [...]. Χιλιόμετρα ολόκληρα με κλειστά πηγάδια και άθλια σπίτια, όπου οι κάτοικοι πάσχιζαν να ρουφήξουν αέρα, εκτείνονταν μακριά προς κάθε σημείο της πυξίδας. Μέσα από την καρδιά της πόλης κυμάτιζε και έρεε ένας θανατηφόρος υπόνομος αντί για ένα ωραίο δροσερό ποτάμι».

Η τελευταία αυτή πρόταση, για μένα, συνοψίζει εύγλωττα τον λόγο για τον οποίο η στάση απέναντι στη φύση είχε γίνει τόσο απαισιόδοξη στις πόλεις. Εκεί όπου κάποτε χάριζαν ζωή τα ποτάμια, τα ρυάκια και οι λιμνούλες, τώρα, στον βιομηχανικό 19ο αιώνα, υπήρχαν δύοσομες δεξαμενές θανάτου, μολυσμένες με βιομηχανικά απόβλητα, σάπια απομεινάρια σφαγίων και ανεπεξέργαστα βοθρολύματα. Παρομοίως, η πανίδα της πόλης -τα χιλιάδες άλογα που κινούσαν την πόλη, τα πρόβατα, τα βοοειδή, τα πουλερικά και οι χοίροι που σφάζονταν καθημερινά, τα κοπάδια των σκύλων που σκάλιζαν τους σκουπιδότοπους- μετέφερε θανατηφόρες ζωνοσογόνες ασθένειες.

Ο ευρέως διαδεδομένος αστικός μύθος για τους αλιγότερες που ζουν στους υπονόμους είναι αποκαλυπτικός. Η πανίδα της πόλης είχε μετατραπεί σε μια λανθάνουσα απειλή, έναν μεταλλαγμένο, διαστρεβλωμένο, *αφύσικο* κίνδυνο που συντηρούνταν από τα βρομερά απόβλητα της ανθρωπότητας. Το αστικό οικοσύστημα έμοιαζε να είναι μια μολυσμένη, δηλητηριασμένη απειλή για την υγεία των ανθρώπων. Οι οικολόγοι ακολούθησαν την ίδια προσέγγιση: η *πραγματική* φύση υπήρχε αλλού, μακριά από την τοξική, γεμάτη καπνίλα μητρόπολη με τα άρρωστα ζώα της, τους σιχαμερούς αρουραίους και τη δυσοίωνα, χωροκατακτητική βλάστηση. Ως τα μέσα σχεδόν του 20ού αιώνα, για τους καθωσπρέπει βοτανολόγους η πόλη δεν ήταν κατάλληλο θέμα μελέτης.

Το χάλι των πόλεων είχε γίνει ζήτημα θανάτου. Το κίνημα για το νοικοκύρεμα και την εξυγίανσή τους συνεπαγόταν μια επίθεση στις φυσικές διαδικασίες. Τα ποτάμια και τα ρέματα

υπογειοποιήθηκαν και ενοποιήθηκαν με το αποχετευτικό σύστημα. Οι βάλτοι και οι υγρότοποι ασφαλοστρώθηκαν. Λίγες σελίδες μετά τη θλιβερή απεικόνιση του θανάτου της φύσης στη σύγχρονη πόλη στο *Η μικρή Ντόριτ* του Ντίκενς, συναντούμε ένα παλιό σπίτι στολισμένο με ένα «συνονθύλευμα από ρίζες» που το είχαν «πνίξει τα ζιζάνια». Αχά: άρα τελικά υπάρχει πρασινάδα στην άχρωμη πόλη. Αλίμονο, όμως, είναι του λάθος είδους.

Οι βιομηχανικές πόλεις κάποτε ήταν στολισμένες με βλάστηση. Όμως τον 19ο αιώνα η ανοχή για την αυθόρμητη βλάστηση –μεγάλο μέρος της οποίας κάποτε αποτελούσε πηγή τροφής– είχε εξανημιστεί. Ειδικά τα εκτεταμένα χορταριασμένα τοπία των ευρωπαϊκών και αμερικανικών πόλεων, που άλλοτε τους επιτρεπόταν να ακμάζουν, προκαλούσαν κοινωνικό άγχος. Μια ένδειξη για τον λόγο προέρχεται από το κλασικό μετα-αποκαλυψιακό μυθιστόρημα του Τζορτζ Ρ. Στιούαρτ *Earth Abides* (1949): «Το χορτάρι και τα ζιζάνια πρόβαλλαν καταπράσινα και στις παραμικρές ρωγμές του οδοστρώματος», λίγο αφότου μια πανδημία είχε εξολοθρεύσει το μεγαλύτερο μέρος του ανθρώπινου πληθυσμού. Τα δείγματα της φύσης που επαναδιεκδικεί το ανθρωπικό περιβάλλον γίνονται σημάδια κοινωνικής κατάρρευσης και εγκατάλειψης. Ο Πέρσι Μπις Σέλεϊ περιέγραψε το ρωμαϊκό Κολοσσαίο στις αρχές του 19ου αιώνα σχεδόν σαν ολόιδιο με έναν βραχώδη μεσογειακό λόφο που τον έχουν πνίξει οι αγριελιές, οι μυρτιές και οι συκίες: «Το δασύλλιο σε σκεπάζει καθώς περιπλανιέσαι στους λαβύρινθους του και τα άγρια ζιζάνια αυτού του είδους των λουλουδιών ανθίζουν κάτω από τα πόδια σου».

Το Κολοσσαίο επί αιώνες ήταν ένας παράδεισος βιοποικιλότητας, με 420 είδη φυτών, πολλά εκ των οποίων εξωτικά, στα μέσα του 19ου αιώνα. Σύντομα όμως θα ξεριζώνονταν, καθώς τα αρχαία κτίρια της Ρώμης θα αναστυλώνονταν για να γίνουν μνημεία και τουριστικά αξιοθέατα. Η νίκη της φύσης επί του αστικού περιβάλλοντος –πιο έκδηλη στη Ρώμη– θεωρήθηκε τρομακτική απόδειξη της ήττας του πολιτισμού. Αργότερα τον 19ο αιώνα, η χαμένη πόλη Τικάλ των Μάγια και τα ερείπια του Άνγκορ Βατ, αμφότερα καταβροχθισμένα από τροπικά δάση, συγκλόνισαν τη φαντασία: ορίστε η τελική μοίρα όλων των πόλεων αποτυπωμένη με ολοζώντανες λεπτομέρειες. Οι χαμένες

πόλεις της ζούγκλας και τα καταρρέοντα μνημεία, όπως το Κολοσσαίο, αποτέλεσαν ρητή προειδοποίηση για τους κινδύνους που εγκυμονούν όταν αφήνουμε τη φύση να επανέλθει στην άγρια κατάστασή της. Η ανεξέλεγκτη βλάστηση, το σφιχταγκάλιασμα κτιρίων και φύσης, συμβόλιζε την παραμέληση και, τελικά, την πτώση των πολιτισμών.

Ο Σέλεϊ φαντάστηκε ένα μελλοντικό Λονδίνο ως «άμορφα και ανώνυμα ερείπια καταμεσής ενός ακατοίκητου έλους», με μόνο τις κραυγές των ερωδιών να σπάνε τη σιωπή «νησίδων γεμάτων από καλαμιές και λυγαριές». Το βαλτώδες μελλοντικό Λονδίνο του Σέλεϊ είναι επίσης το Λονδίνο του παρελθόντος - ένας βάλτος που υπήρχε πριν έρθουν οι άνθρωποι και τον αποξηράνουν. Θα μπορούσε να είναι το Βερολίνο ή το Λάγκος, η Νέα Υόρκη ή η Σαγκάη, το Παρίσι ή η Μπανγκόκ - πραγματικά, οποιαδήποτε από τις εκατοντάδες πόλεις που έχουν χτιστεί πάνω σε υδροβιότοπους που στάζουν. Τελικά, μια μέρα η λάσπη θα επιστρέψει δριμύτερη και θα καταπιεί τα πάντα. Η θεματική είναι γνωστή από μυθιστορήματα και ταινίες: όταν συμβεί η καταστροφή, η πόλη σταδιακά επανέρχεται στη φυσική της κατάσταση, με δέντρα παντού και ζιζάνια που συντρίβουν κτίρια και σπάνε ουρανοξύστες με ατσάλινους σκελετούς, κατοικημένα από άγρια ζώα. Το όραμα μας υπενθυμίζει την ανασφάλειά μας και την καταπληκτική και αναπόφευκτη δύναμη της φύσης.

Η χλωρίδα των πόλεων δέχτηκε επίθεση - από αυστηρούς κανονισμούς σχετικά με τα ζιζάνια και αργότερα από ωκεανούς χημικών ζιζανιοκτόνων και τάγματα εργατών οπλισμένων με χορτοκοπτικά. Η αστική βλάστηση -του είδους που περιγράφεται λεπτομερώς στο τρίτο κεφάλαιο- κατέληξε να πάρει θέση δίπλα στη ρύπανση ως πηγή κοινωνικού άγχους. Επειδή είναι (όπως και πολλοί κάτοικοι των πόλεων) αδάμαστη, επίμονη και ανθεκτική, κατέληξε να αποτελεί αντικείμενο απέχθειας, όπως ένα ζιζάνιο. Όταν τα φυτά αυτά έχασαν τη χρησιμότητά τους ως τροφή και φάρμακα, έγιναν αντιπαθή, ανεπιθύμητα και, κατά συνέπεια, άσχημα. Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί για τα ποτάμια από τη στιγμή που το νερό άρχισε να έρχεται με αγωγούς από αλλού και για τα αστικά δάση από τη στιγμή που το ξύλο αντικαταστάθηκε από το κάρβουνο και το φυσικό αέριο ως κύριες

πηγές καυσίμων. Το ίδιο συνέβη επίσης στο αστικό αγροτικό τοπίο -που κάποτε ήταν τόσο παραγωγικό και ορατό στις πόλεις-, όταν τα τρόφιμα άρχισαν να έρχονται φτηνά και αεροπορικά από μακρινά χωράφια. Δεν είναι απορίας άξιο, λοιπόν, που η φανταστική διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο γινόταν όλο και πιο πλατιά. Όταν οι πόλεις ανεξαρτητοποιήθηκαν από τα οικοσυστήματα της άμεσης ενδοχώρας τους, η σύνδεση ανάμεσα στην περιβαλλοντική και την αστική υγεία έγινε ακόμα πιο δυσδιάκριτη. Τα κτίρια, οι εγκαταστάσεις και η τεχνολογία διαδέχτηκαν τις φυσικές διαδικασίες. Η ισορροπία μεταξύ της φύσης και της πόλης χάθηκε· μόνο τώρα προσπαθούμε να συμψιλωθούμε με αυτό.

Αυτό δεν σημαίνει ότι στην πόλη δεν υπήρχε φύση. Αντιθέτως, η εκβιομηχάνιση σηματοδότησε τη γέννηση του σύγχρονου πάρκου της πόλης. Όμως το πάρκο ήρθε χέρι χέρι με μια καινούρια αντίληψη για τη φύση. Την ονομάζω πολιτισμένη φύση, σε αντιδιαστολή με την αστική φύση. Τα πάρκα των πόλεων είναι μέρη όπου η φύση είναι νοικοκυρεμένη και απλοποιημένη· όπου ο αυθορμητισμός και το απεριποίητο της άγριας ζωής τίθενται υπό περιορισμό· όπου είναι πιο εμφανής η ανθρώπινη τάση για κυριαρχία. Για να υπάρξει η φύση στη μητρόπολη, θα έπρεπε να υπάρξει τηρώντας αυστηρά τους όρους του ανθρώπου. Η διαδικασία είναι ενδεικτική στο γκαζόν - τόσα στρέμματα γρασιδιού καλοκουρεμένου, λιπασμένου, ποτισμένου με ζιζανιοκτόνα, συχνά δίχως ζωή. Τα κριτήρια της ομορφιάς και της αποδοχής που είχαμε υπέστησαν ριζική μεταβολή - ή, τουλάχιστον, τα κριτήρια εκείνων που είχαν την εξουσία, που μπορούσαν να τα επιβάλουν στους φτωχότερους πολίτες και τους αποικισμένους λαούς. Τα ζιζάνια και η αυθόρμητη βλάστηση, οι βρόμικες αγροικίες και τα απεριποίητα λιβάδια, τα άγρια ζώα και τα αδάμαστα ποτάμια, όλα μαζί συμβόλιζαν την εγκατάλειψη όταν εκδηλώνονταν στο αστικό βασίλειο.

Όμως, παρά τον χρόνο και το χρήμα που δαπανήθηκαν για τον εξωραϊσμό των πόλεων, οι ανεπιθύμητες και απεχθείς μορφές της φύσης επιβίωσαν. Οι σπόροι παρέμειναν, σαν κρυμμένοι φυγάδες· βρήκαν ενδιάθετα στα μέρη που απομονώσαμε και αγνοήσαμε. Τα άγρια ζώα διείδυσαν αθόρυβα στον λαβύρινθο, αυξάνοντας

τους αριθμούς τους και μαθαίνοντας τρόπους για να ζουν δίπλα στους ανθρώπους. Χωρίς να δίνουμε μεγάλη σημασία, τα αστικά οικοσυστήματα συνέχισαν να εξελίσσονται με τρόπους που προκαλούν έκπληξη. Μόνο στους πολύ πρόσφατους καιρούς αρχίσαμε να εκτιμούμε την ανυπολόγιστη αξία αυτών των οικοσυστημάτων και της άγριας φύσης σε όλη την απεριποίητη δόξα τους.

Ενώπιον της κλιματικής έκτακτης ανάγκης, οι πόλεις βρίσκονται σε επισφαλή θέση. Παρά τα κατασκευαστικά θαύματά τους, απλώς δεν είναι σχεδιασμένες για να αντεπεξέρχονται σε υψηλότερες θερμοκρασίες, απρόβλεπτες θύελλες και στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Οι πολιτικοί μηχανικοί και μηχανολόγοι μηχανικοί δεν αρκούν για να σώσουν τους κατοίκους των πόλεων· αντιθέτως, τώρα εστιάζουμε σε αυτό που ονομάζεται πράσινη υποδομή.

Οι πόλεις έχουν μεγάλη ανάγκη από επαναφυσικοποιημένα ποτάμια, αποκατεστημένους υγρότοπους, αναμορφωμένα θαλάσσια έλη και από τις σκιερές κομοστέγες των αστικών δασών για να αντέξουν την κλιματική κρίση. Αν φαντάζεστε την πόλη του μέλλοντος, μη σκεφτείτε έξυπνη τεχνολογία, ιπτάμενα αυτοκίνητα και ουρανοξύστες· να σκέφτεστε μάλλον φυλλώματα σε κατηφορικές αναβαθμίδες, αγροκτήματα σε επίπεδες στέγες, τραχιά αστικά λιβάδια και πυκνά δασάκια. Οι πόλεις αλλάζουν γρήγορα, όπως έκαναν πάντα. Η τάση στον 21ο αιώνα θα είναι να γίνουν πιο πράσινες, αν μη τι άλλο ως μια μορφή αυτοάμυνας. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην πόλη και την άγρια φύση θα γίνει ακόμα πιο ασαφής.

Οι πόλεις έχουν πολλούς χώρους πρασίνου, αλλά υπάρχουν πολύ περισσότερες ευκαιρίες για να επεκταθεί το πράσινο σε κάθε σχισμή και γωνιά, αν το θέλουμε. Στις αστικές περιοχές αφθονεί ο αχρησιμοποίητος και αναξιοποίητος χώρος. Σκεφτείτε όλες αυτές τις έρημες επίπεδες στέγες, όλο τον άχρηστο χώρο ανάμεσα στα κτίρια και κατά μήκος των δρόμων και την τεράστια έκταση που είναι αφιερωμένη στην οδήγηση και τη στάθμευση των αυτοκινήτων. Και ύστερα υπάρχουν οι κήποι πίσω από τα σπίτια των προαστίων, που μπορεί να αποτελούν περίπου το ένα τέταρτο του εμβαδού μιας πόλης. Ξεχάστε τα πάρκα - η φύση είναι ικανή

να εισχωρήσει σχεδόν παντού στο δομημένο περιβάλλον, αρκεί να της επιτρέψουμε να αναπτυχθεί. Ο χώρος που θα *μπορούσαμε* να δώσουμε στη φύση είναι απέραντος. Η πρόκληση για τον 21ο αιώνα είναι να φτιάξουμε πόλεις που θα είναι, για πρώτη φορά, βιοφιλικές, που θα ενθαρρύνουν και θα μεγιστοποιούν ενεργά ένα λειτουργικό οικοσύστημα.

Γιατί να μεταμορφώσουμε τις πόλεις μας με αυτόν τον τρόπο; Η αστική άγρια φύση κάνει τις πόλεις να έχουν μεγαλύτερη βιοποικιλότητα και συμβάλλει στον μετριασμό των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής με τρόπους που, για να το πούμε ωμά, θα μας βοηθήσουν να επιβιώσουμε. Τις καθιστά μέρη στα οποία θέλουμε να ζήσουμε. Η ενθάρρυνση και η μεγιστοποίηση της ανεξέλεγκτης βλάστησης κάνουν τις πόλεις όμορφες· στο κάτω κάτω, τα αστικά περιβάλλοντα είναι ο κύριος βιότοπός μας και εξακολουθούμε να προσελκυστούμε ενστικτωδώς από τη φύση. Το σημαντικότερο, μελέτες έχουν δείξει ότι η εύκολη πρόσβαση σε χώρους πρασίνου βελτιώνει σημαντικά την ψυχική και σωματική υγεία. Μειώνει επίσης το στρες και βελτιώνει τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών. Και όχι όλα τα είδη της «φύσης». Τα ψυχολογικά και σωματικά οφέλη των αστικών χώρων πρασίνου συσχετίζονται στενά με τον πλούτο των ειδών. Το είδος της βιοποικιλότητας που βρίσκουμε στις ημιάγριες αστικές περιοχές είναι πολύ καλύτερο για εμάς από όσο τα απλοποιημένα τοπία όπως τα πάρκα. Αυτό που ωφελεί τη μέλισσα και την πεταλούδα, το γεράκι και την αλεπού, κάνει και εμάς υγιέστερους και ευτυχέστερους. Θα πρέπει να κάνουμε τις μητροπόλεις μας να μοιάζουν περισσότερο με το πρώιμο σύγχρονο Άτσεχ -παραμελημένο, φυσικό, γραφικό και άγριο-, επειδή η βιοποικιλότητα ευδοκimeί στη σύγχυση και στην αναστάτωση, και εμείς ευδοκimeύμε μαζί της. Γίνεται όλο και πιο σαφές ότι οι πόλεις, αν τις διαχειριστούμε σωστά, μπορούν να προσφέρουν καταφύγια για φυτά, ζώα και έντομα που βλέπουν τα ενδιαυτήματά τους να καταστρέφονται από τις εντατικές καλλιέργειες και την κλιματική αλλαγή. Αφού μέχρι και το ένα πέμπτο της έκτασης μιας πόλης είναι αναξιοποίητο με τη μορφή άδειων οικοπέδων, το ένα τέταρτο είναι ιδιωτικοί κήποι και μέχρι και το ένα δέκατο αποτελείται από μέρη με γρασίδι κατά μήκος δρόμων και σε κυκλικές διασταυρώσεις, οι αστικές περιοχές

έχουν άφθονους χώρους πρασίνου που μπορούμε να τους διαχειριστούμε για να υπάρξει βιολογική πολυπλοκότητα. Όταν προσθέσετε τα πάρκα, τα κοιμητήρια, τα γήπεδα γκολφ, τα ποτάμια, τα μισθωμένα αγροτεμάχια, τις επίπεδες στέγες και τα δίκτυα των παραμελημένων περιθωριακών εκτάσεων, θα ανακαλύψετε ένα περίπλοκο μωσαϊκό από ποικίλα ενδιαυτήματα. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες συνυφίνονται με τις φυσικές διαδικασίες. Από μας εξαρτάται το τι θα κάνουμε με αυτή τη σχέση.³

Καθ' όλη τη διάρκεια ζωής μας ως αστικού είδους, επιδιώκαμε, με διαφορετικούς τρόπους, να κάνουμε τις πόλεις πιο κατοικήσιμες, κάνοντάς τις πιο πράσινες. Συχνά οι άνθρωποι απέρριπταν την παραδοσιακή πόλη και έψαχναν για κάτι διαφορετικό, επινοώντας κηπουπόλεις ή εφαρμόζοντας την προαστιοποίηση σε τεράστια κλίμακα, αναζητώντας τον ιδανικό συμβιβασμό μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου.

Η ιστορία που ξετυλίγω μαρτυρά τη δύναμη αυτής της παρόρμησης να ζήσουμε με τη φύση. Σε πολλά μέρη του πλανήτη σήμερα, οι πόλεις όντως γίνονται πολύ πιο πράσινες από ποτέ άλλοτε. Αλλά στις πιο πολλές περιπτώσεις (αν και όχι σε όλες), το κίνημα αυτό είναι πιο έκδηλο στις εύπορες, μεταβιομηχανικές μητροπόλεις. Για την πλειονότητα των αστών -ειδικά για το ένα δισεκατομμύριο περίπου ανθρώπους που ζουν σε φτωχογειτονιές, παραγκουπόλεις και άλλους αυθαίρετους καταυλισμούς-, η πρόσβαση στη φύση είναι ένα σπάνιο αγαθό. Πάντα έτσι ήταν. Τα πιο πράσινα, τα πιο ευχάριστα μέρη των πόλεων ανέκαθεν προορίζονταν για τους εύπορους. Η επέκταση των ωφελειών της αστικής φύσης σε όλα τα μέρη της μητρόπολης είναι ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης.

Τρέφω την ελπίδα πως αν αρχίζαμε να βλέπουμε τις πόλεις ως συναρπαστικά, πολύτιμα οικοσυστήματα, θα μπορούσαμε να επανεξετάσουμε τη θέση των πόλεων μέσα στο πλανητικό οικοσύστημα. Παρά τη λανθάνουσα ή κρυμμένη βιοποικιλότητά τους και τις αλλαγές που κάνουμε, οι πόλεις εξακολουθούν να είναι βίαιες και καταστροφικές δυνάμεις, υπεύθυνες για τη μερίδα του λέοντος των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, της ρύπανσης, της σπατάλης για την εξόρυξη πόρων και της εξαφάνισης ειδών. Η Νέα Υόρκη, για παράδειγμα, καταναλώνει περισσότερη ενέργεια

και εκπέμπει περισσότερη ρύπανση από όλη την υποσαχάρια Αφρική. Ένα από τα επείγοντα ζητήματα του παρόντος είναι να δημιουργήσουμε βιώσιμες πόλεις, μειώνοντας κατά πολύ το οικολογικό αποτύπωμά τους. Ένα καλό σημείο για να ξεκινήσουμε είναι σίγουρα η κατανόηση και η εκτίμηση του ιδιόμορφου οικοσυστήματος που έχουμε διαμορφώσει και το οποίο βρίσκεται, συχνά αθέατο, στα κατώφλια μας και κάτω από τα πόδια μας.

Στα άκρα

Τα άκρα. Οι παρυφές. Η επισύνδεση αστικής περιοχής και άγριας φύσης. Η ντεσακότα. Η ζώνη του λυκόφωτος. Η ενδοζώνη. Η υπαιθροαστική περιοχή. Η περιαστική περιοχή. Η προαστιούπολη. Η ζώνη πέρα από τα προάστια. Το *terrain vague*. Η ενδοχώρα. Υπάρχουν πολλές λέξεις για τις απόκοσμες ακрайοχώρες της μητρόπολης, το μέρος όπου η πόλη συγκρούεται με τη φύση. Ο Βίκτορ Ουγκό το αποκαλούσε «μπάσταρδη εξοχή»: «Το να παρατηρείς τα άκρα της πόλης είναι σαν να παρατηρείς ένα αμφίβιο. Τελειώνουν τα δέντρα, αρχίζουν οι στέγες, τελειώνει το χορτάρι, αρχίζουν οι πλάκες των πεζοδρομίων, τελειώνει το οργωμένο χωράφι, αρχίζουν τα καταστήματα...»

Μακάρι μόνο να ήταν τόσο ξεκάθαρα τα πράγματα. Συχνά το αστικό άκρο είναι μια μεταβατική ζώνη. Ο όρος «ντεσακότα» αποτελείται από τις ινδονησιακές λέξεις *ντέσα* («χωριό») και *κότα* («πόλη»). Περιγράφει μια μεταίχμιακή περιοχή όπου οι εντατικές καλλιέργειες και η ζωή του χωριού έχουν γίνει ένα κουβάρι με τη βιομηχανία, τα προάστια, τα αυθαίρετα χωριά και τα δαιδαλώδη οδικά συστήματα. Η «ντεσακότα» εφαρμόζεται στην ατέλειωτη, άτακτη εξάπλωση των υπαιθροαστικών περιοχών των αναπτυσσόμενων χωρών στη Νοτιοανατολική Ασία, στην υποήπειρο και την Αφρική και εκφράζει την παράξενη, σύμμεικτη υβριδοποίηση των σύγχρονων αστικών ακрайοχωρών σε όλο τον κόσμο, με το άτακτο μείγμα χρήσεών τους - αγροκτήματα και εμπορικά κέντρα, πάρκα γραφείων και τμήματα αρχαίων δασικών εκτάσεων, γήπεδα γκολφ και πάρκα τροχόσπιτων, δεξαμενές και χωματερές, γραφεία εκτός πόλης και ξεχασμένοι ερημότοποι. Όλοι γνωρίζουμε τις ακрайοχώρες.⁴

Αυτή η απόκοσμη ζώνη του ποτέ αποτέλεσε έμπνευση για τον Έρνεστ Λόσον στη Νέα Υόρκη στο γύρισμα του 19ου και του 20ού αιώνα. Στους πίνακές του με τις παρυφές της μητρόπολης,

μπορούμε να δούμε τη θλιβερή κατάσταση της εξοχής του Μανχάταν, καθώς οι πολυκατοικίες εισβάλλουν σαν πολιορκητικός στρατός. Όλα τα μέρη που ήταν αγροτικά και άγρια θα γίνουν ένα επίπεδο, ορθογώνιο πλέγμα δρόμων όταν ανατιναχθούν με δυναμίτη τα βράχια, ισοπεδωθεί η γη και κοπούν τα δέντρα. Στο μεταξύ, είναι ένα μέρος με εγκαταλελειμμένα χωράφια που έχουν καταληφθεί από ζιζάνια. «Ποιος άλλος εκτός από τον Λόσον μπορεί να αναδείξει την ομορφιά μιας περιοχής που τη μολύνουν φτωχοκάλυβα, καχεκτικά δέντρα, σκουπιδομάνι και όλες οι απεχθείς οικείες εικόνες κάθε προαστιακής ερημιάς;» ρωτούσε ένας από τους χορηγούς του.

Ο Λόσον αποτύπωσε τη στιγμή ακριβώς προτού η φύση μετατραπεί σε τοιμέντο. Το μέτωπο δεν μένει ποτέ ακίνητο για πολύ. Γράφοντας περίπου την ίδια εποχή, ο φυσιοδίφης Τζέιμς Ρόουελ Σμιθ είπε ότι η έκταση πέρα από την 72η Οδό της Νέας Υόρκης ήταν «δάσος σε πρωτόγονη κατάσταση» ακόμα και μέχρι τη δεκαετία του 1880. Όλα αυτά χάθηκαν μέσα σε δύο δεκαετίες και αντικαταστάθηκαν από «ασφαλτοστρωμένα δρομάκια και καλοκουρεμένο γκαζόν». Θα έπρεπε κανείς να πάει στο Ουάσινγκτον Χάιτς, κοντά στη σημερινή 171η Οδό, για να δει με τα μάτια του τα «σχεδόν συνεχή δάση, που ανηφόριζαν λόφους και κατηφόριζαν κοιλάδες, διακοπτόμενα από βαθιές χαράδρες, με πολυάριθμα βουερά ποταμάκια, βράχους, πεσμένα δέντρα και όλη την αγριάδα ενός μέρους μακριά στην εξοχή» κατά τη δεκαετία του 1900. Αλλά όχι για πολύ ακόμα: όλα αυτά «εξαφανίζονταν καθημερινά από τα μάτια μας με τέτοια ταχύτητα, ώστε είναι απλώς ζήτημα μηνών να μην απομείνει κανένα για να το βλέπουμε στη Νήσο Μανχάταν».⁵

Η συνολική αναδιάταξη του τοπίου είχε αρχίσει με τον αποικισμό από τους Ευρωπαίους και είχε επιταχυνθεί τον 19ο αιώνα, καθώς ο πληθυσμός της Νέας Υόρκης αυξήθηκε από 33.000 κατοίκους το 1790 σε 515.000 το 1850 και 3.480.000 το 1900. Καθώς ο πληθυσμός αυξανόταν, η πόλη επεκτεινόταν στους υγρότοπους και στα λιβάδια που έκαναν τις εκβολές του ποταμού στον κόλπο Χάντσον μια από τις περιοχές του πλανήτη με τη μεγαλύτερη βιοποικιλότητα. Όπως καταγράφει λεπτομερώς ο Τεντ Στáινμπεργκ στο ανατριχιαστικό, έξοχο βιβλίο του *Gotham Unbound: The*

ecological history of Greater New York, οι λόφοι ισοπεδώθηκαν και τα έλη γέμισαν μπάζα και σωρούς σκουπιδιών. Η αποξήρανση, η κάλυψη και η αστικοποίηση «κακάσχημων», «άχρηστων» υγροτόπων χαιρετίστηκε ως «έργο κοινής ωφελείας» από τον Τύπο, τους πολιτικούς, τους πολεοδόμους και τους κτηματομεσίτες, ως ένας τρόπος για να μετατραπεί η αντιπαραγωγική κενότητα σε δολάρια. Στις δεκαετίες του 1930 και του 1940, περιοχές υγροτόπων που συνολικά είχαν μέγεθος ίσο με το Μανχάταν εξαφανίστηκαν σε ένα όργιο ανάπτυξης. Και αυτό ήταν απλώς το εναρκτήριο λάκτισμα για μια πιο επίμονη σφαγή στις δεκαετίες που ακολούθησαν.⁶

Τα διεθνή αεροδρόμια ΛαΓκουάρντια, JFK και Νιούαρκ χτίστηκαν πάνω σε αποξηραμένους υγρότοπους, όπως και σημαντικά τέρμιναλ εμπορευμάτων. Τα 128.000 στρέμματα του βάλτου με τούγιες του Χάκενσακ Μέντους στο Νιου Τζέρσεϊ -ένας αγριότοπος μόνο οχτώ χιλιόμετρα από το Εμπάιρ Στέιτ Μπίλντινγκ- τα ορέγονταν ως «δυσνητικά την πιο πολύτιμη αναξιοποίητη περιοχή του είδους της σε ολόκληρο τον κόσμο». Μπάζα από τον βομβαρδισμό του Λονδίνου -που μεταφέρονταν ως έρμα με τα πλοία που επέστρεφαν- πετάχτηκαν στα έλη, μαζί με σκουπίδια και χημικά απόβλητα. Το 1976 είχαν απομείνει 26.400 στρέμματα. Ο βασικός πολεοδόμος της Νέας Υόρκης, Ρόμπερτ Μόζες, κοίταξε έναν από τους τελευταίους κύριους άθικτους βαλτότοπους στη δεκαετία του 1940 -10.400 στρέμματα υγρότοπου στο Φρες Κιλς του Στάτεν Άιλαντ- και ξερογλείφτηκε για την «απέραντη έκταση των λιβαδιών [...] που προς το παρόν δεν έχει αξία». Το πρώτο βήμα για να μετατραπεί από οικολογικός θησαυρός σε πολύτιμα οικοπέδα ήταν -όπως πάντα- να τον γεμίσουν με σκουπίδια. Επί χρόνια ολόκληρα δεχόταν κάθε μέρα 29.000 τόνους από τα σκουπίδια που δημιουργούσε η πόλη. Οι βάλτοι του αλμυρού νερού σε λίγα χρόνια μεταμορφώθηκαν σε μια οροσειρά ανθρώπινων απορριμμάτων, οι κορυφές της οποίας έφταναν τα 70 μέτρα. Σε οπτική επαφή με τους ουρανοξύστες του Μανχάταν, το Φρες Κιλς έγινε ένα εφιαλτικό μνημείο για το τι κάνουν οι πόλεις στο οικοσύστημα. Καταβροχθίζουν τον φυσικό κόσμο με αδηφάγα όρεξη και παράγουν ρύπανση και απόβλητα, δηλητηριάζοντας ποτάμια και υγρότοπους, μετατρέποντας τα φυσικά ενδιαιτήματα σε τοξικούς χώρους ταφής απορριμμάτων.⁷

Μέσα σε αυτό το όργιο καταστροφής στο Φρες Κιλς, το 1970 ο πρώην διευθυντής της Υγειονομικής Υπηρεσίας της Νέας Υόρκης, Σάμιουελ Τζ. Κίρινγκ, κοίταξε την ολοένα και ταχύτερη εξαφάνιση της άγριας φύσης του υγρότοπου και ρώτησε τι ήταν σημαντικότερο, η ασύνετη αστική ανάπτυξη «ή η διατήρηση των άγριων πουλιών και της βιολογικής κοινότητας της οποίας είναι -και είμαστε- μέρος». «Εγώ θα ψήφιζα υπέρ των πουλιών», διακήρυξε. «Νομίζω ότι πολύ περισσότεροι θα ψήφιζαν το ίδιο, αν ήταν μαζί μου όταν επιθεώρησα για πρώτη φορά τον χώρο ταφής απορριμμάτων της Υγειονομικής Υπηρεσίας στο Φρες Κιλς. Είχε κάτι το εφιαλτικό. Ακόμη θυμάμαι να παρακολουθώ τη λειτουργία του από έναν πύργο ελέγχου και να σκέφτομαι ότι το Φρες Κιλς [...] επί χιλιάδες χρόνια ήταν ένα θαυμάσιο, ακμάζον, κυριολεκτικά ζειδωρο θαλάσσιο έλος. Και σε είκοσι πέντε μόλις χρόνια χάθηκε, θαμμένο κάτω από εκατομμύρια τόνους απορριμμάτων της Νέας Υόρκης».⁸

Φωνή βωόντος εν τη ερήμω. «Απομακρύνουμε τη θάλασσα και γεμίσαμε τον βάλτο για να γίνουν πάρκα και αεροδρόμια», πανηγύριζαν οι *New York Times* το 1946, γιορτάζοντας τη νίκη της μητρόπολης επί των περιορισμών που της επέβαλλε η φύση. Η «οδός της προόδου», έγραφαν, ήταν το αποτέλεσμα της «σοφής χρήσης του κάδου απορριμμάτων και άλλων αποβλήτων» για τη δημιουργία στεγνής ξηράς από τον βάλτο. Τα φυσικά όρια της ανάπτυξης είχαν γκρεμιστεί. Η οικολογία και το τοπίο των ακραίων ήταν ένας πόρος που θα καταναλωνόταν, θα μεταμορφωνόταν, θα μετασχηματιζόταν ολοκληρωτικά, και σε αυτό θα υπήρχαν ελάχιστοι συμβιβασμοί· μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα, το 90% των θαλάσσιων ελών και των βάλτων του γλυκού νερού θα είχαν εξαφανιστεί οριστικά.⁹

Η μετατροπή της φύσης σε πόλη, η ανακύκλωση αυτού που φαινομενικά ήταν άχρηστο σε κάτι επικερδές και η σχεδόν ολοκληρωτική μεταμόρφωση του τοπίου στην ευρύτερη περιοχή της Νέας Υόρκης, αποτέλεσε προάγγελο των εξελίξεων σε όλο τον κόσμο στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Πάρτε τη Σιγκαπούρη, όπου, όπως και στη Νέα Υόρκη, μια τοποθεσία χωρίς ιδιαίτερες προοπτικές τροποποιήθηκε με σκοπό την εκμετάλλευση των γεωγραφικών πλεονεκτημάτων της ως εμπορικού κόμβου.

Κατά τη διάρκεια της αποικιακής περιόδου της, η Σιγκαπούρη πρόσθεσε 2.960 στρέμματα στη χερσαία έκτασή της, γεμίζοντας τους μαγκρόβιους βάλτους, αποξηραίνοντας τα έλη και επεκτείνοντας τα παράλια της. Τις τρεις δεκαετίες που ακολούθησαν την πλήρη ανεξαρτησία της το 1965, η πόλη-κράτος ανέκτησε άλλα 136.400 στρέμματα από τη θάλασσα, αυξάνοντας σε τεράστιο βαθμό το μέγεθός της και βρίσκοντας έδαφος (κυριολεκτικά) για την οικονομική άνοδό της. Ως αποτέλεσμα, σχεδόν ολόκληρη η ακτογραμμή της Σιγκαπούρης είναι τεχνητή, με ολέθριες συνέπειες για την πλούσια βιοποικιλότητα της περιοχής. Σήμερα επιβιώνει μόλις το 5% από τα 78 τετραγωνικά χιλιόμετρα των μαγκρόβιων δασών που υπήρχαν το 1819. Οι περισσότερες αμμουδιές έχουν χαθεί, ενώ το 60% των 103 τετραγωνικών χιλιομέτρων των κοραλλιογενών υφάλων έχει αφανιστεί.

Το ίδιο συμβαίνει και με τις πόλεις ανά τον κόσμο: ολόκληρα οικοσυστήματα αναπλάθονται για να ανοίξουν τον δρόμο της οικονομικής απογείωσης. Οι κατεστραμμένες υδάτινες ακραιχώρες των πόλεων -τα άμορφα έλη, τα πυκνά μαγκρόβια δάση, οι αθέατοι κοραλλιογενείς ύφαλοι- αντιπροσωπεύουν την αντιπαράθεση μεταξύ πόλης και φύσης και, το σημαντικότερο, το Ανθρωπόκαινο.

Ο γοργός ρυθμός με τον οποίο χάθηκαν οι τραχιές ακραιχώρες της Νέας Υόρκης του Λόσον έγινε χαρακτηριστικός των πόλεων σε όλο τον πλανήτη στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα αλλά και πιο μετά, καθώς ο υπόλοιπος κόσμος μιμούνταν την ξέφρενη αστικοποίηση της Αμερικής. Ένας παρατηρητής της σύγχρονης «μπάσταρδης εξοχής» του Μπανγκλαντές έγραψε: «Λίγοι είναι οι ορίζοντες που δεν διαθέτουν οικισμούς, αλλά το πού αρχίζουν και πού τελειώνουν συχνά είναι αδύνατο να το διακρίνεις». Μεταξύ του 1982 και του 2012, στις Ηνωμένες Πολιτείες 172.000.000 στρέμματα αγροτικής γης, δασών και άγριας φύσης μετατράπηκαν σε προάστια, μια έκταση στο μέγεθος της Πολιτείας της Ουάσινγκτον. Αυτό σημαίνει ότι τα προάστια καταλάμβαναν κάθε λεπτό οχτώ στρέμματα υπαίθρου.¹⁰

Τα αστικά άκρα και τα πληκτικά προάστια δεν αποτελούν αντικείμενο του πόθου· βιαζόμαστε να τα προσπεράσουμε. Αλλά πρέπει να δώσουμε προσοχή σε αυτή την ενδοζώνη που δεν την

αγαπά κανείς και την αποφεύγουμε τόσο εύκολα. Οι ακрайοχώρες αντιπροσωπεύουν το ταχύτερα μεταβαλλόμενο ενδιαίτημα του πλανήτη. Είναι το σημείο της οικολογικής αποκάλυψης, το νεκροταφείο της απειλούμενης χλωρίδας και πανίδας. Το μεταίχμιο του αστικού και του υπαίθριου χώρου γίνεται επίσης το κυρίαρχο ενδιαίτημα του είδους *Homo sapiens*.

Κάθε μέρα, αστικοποιείται μια έκταση γης μεγέθους όσο η Νήσος Μανχάταν. Είναι η πόλη ως γεγονός μαζικού αφανισμού. Το 2010 το 50% των ανθρώπων ζούσαν στις πόλεις· στα μέσα του αιώνα, το ποσοστό θα είναι 75%. Και απλωνόμαστε παραέξω: το ποσοστό της γης που καλύπτεται από τσιμέντο και άσφαλτο αυξάνεται πολύ ταχύτερα από τον πληθυσμό. Μέχρι το 2030, τα δύο τρίτα της αστικής γης θα έχουν κατασκευαστεί από το 2000 κι έπειτα. Αυτό που θα πρέπει να μας ανησυχεί δεν είναι τόσο η κλίμακα, όσο η *τοποθεσία* αυτής της κλεμμένης γης. Επιλέξαμε να εγκαταστήσουμε τις πόλεις μας σε εκβολές ποταμών, τροπικά δάση, δασώδεις εκτάσεις, λιβάδια και υγρότοπους - τα πιο σημαντικά κέντρα βιοποικιλότητας του πλανήτη που περιέχουν οικοσυστήματα ζωτικής σημασίας για την επιβίωσή μας. Ο τοπικός αντίκτυπος στην οικολογία είναι μεγάλος, αλλά η σωρευτική ζημιά στο παγκόσμιο οικοσύστημα είναι καταστροφική και μη αναστρέψιμη.¹¹

Σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη, περίπου 423 πόλεις που επεκτείνονται γοργά καταβροχθίζουν τα ενδιαιτήματα περισσότερων από 3.000 ειδών ζώων που βρίσκονται ήδη υπό εξαφάνιση. Τα λεκανοπέδια των τροπικών δασών του Αμαζονίου, της Ινδονησίας και του Κονγκό διαβρώνονται. Οι γόνιμοι τροπικοί υγρότοποι της Κίνας, της Δυτικής Αφρικής και της περιοχής γύρω από τα σύνορα Ινδίας και Μιανμάρ γνωρίζουν ραγδαία επιδείνωση εξαιτίας της αστικοποίησης. Η Αντίς Αμπέμπα έχασε το 24% της περιαστικής γεωργίας της μέσα σε πέντε μόνο χρόνια. Η μητροπολιτική περιοχή της Τζακάρτας έχει καταπιεί περίπου 1.810 τετραγωνικά χιλιόμετρα βλάστησης στις παρυφές της τις τρεις τελευταίες δεκαετίες· οι αγροτικές δραστηριότητες έχουν απωθηθεί ακόμα μακρύτερα από την πόλη εξαιτίας του κύματος της αστικοποίησης, το οποίο καταστρέφει δάση που κάποτε ήταν μακρινά και ανένγιστα. Το αποτέλεσμα του να καταβροχθίζεις την άγρια φύση

γύρω σου είναι μια πόλη που πλήττεται από τις πλημμύρες και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας· απειλείται η ίδια η ύπαρξη της Ιάβας. Τόσο η Νέα Υόρκη όσο και η Νέα Ορλεάνη έχουν θυσιάσει τις απέραντες εκτάσεις των υγροτόπων που κάποτε τις προστάτευαν από τυφώνες, πλημμύρες και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Το Δελχί και το Πεκίνο είναι αντιμέτωπα με την απερίμωση τώρα που κατέστρεψαν τον πράσινο μανδύα των δασών που τα προστάτευαν από τη σκόνη και την άμμο. Ελάχιστα μέρη μπορεί να είναι σημαντικότερα για το μέλλον της ανθρωπότητας και του πλανήτη από όσο τα παραγνωρισμένα, άσχημα, κατακερματισμένα άκρα των πόλεων. Αυτή είναι η ιστορία της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής όπως εξιστορείται σε εκατομμύρια τοπικές κλίμακες.

Οι ακραιοχώρες μιας πόλης είναι το σύστημα υποστήριξης ζωής της· ένα λειτουργικό οικοσύστημα από δάση, χορτολιβαδικές εκτάσεις, υγρότοπους και θαλάσσια έλη που είναι πολύτιμοι φραγμοί ενάντια στις πολλαπλές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Ωστόσο, είναι τα μέρη που είναι πιο ευάλωτα στην άπληστη επιθυμία μας για ανάπτυξη. Οι κίνδυνοι είναι σαφείς και άμεσοι. Οι εισβολές σε ανέγγιχτα μέχρι στιγμής οικοσυστήματα σημαίνουν πως όλο και περισσότεροι ανθρωπίνοι οικισμοί ωθούνται σε στενές επαφές με άγριες μορφές ζωής. Η πανίδα στα εκφυλισμένα ενδιαίτηματα του αστικού μεταίχμιου είναι πιο πιθανό να γίνει πηγή ζωνοσογόνων ασθενειών που μεταφέρουν θανατηφόρα καινούρια παθογόνα· οι πόλεις με τους παστωμένους ανθρώπους είναι το τέλειο επωαστήριο τους, απ' όπου οι πανδημίες εξαπλώνονται στο πλανητικό αστικό δίκτυο με εκπληκτική ταχύτητα. Αν νοιαζόμαστε για το μέλλον μας στη γη, πρέπει να εστιάσουμε στη μεθόριο μεταξύ των πόλεων και της φύσης: είναι ένα πεδίο μάχης.

Το ζεστό ανοιξιάτικο δειλινό ωθεί τους ανθρώπους να βγουν από την κλειστοφοβική, δέσμια των νόμων πόλη, περνώντας από τις πύλες των τειχών της στην ανεξέλεγκτη ελευθερία της εξοχής. Είναι μια πυκνή, πολύχρωμη ανθρωποθάλασσα. Οι κάτοικοι της πόλης αποτινάζουν τους αβρούς τρόπους τους, οι μαθητευόμενοι κάνουν παρέα με τους αξιωματούχους, οι

άντρες συναναστρέφονται με γυναίκες, οι κανόνες της τάξης και του φύλου προσωρινά λησμονιούνται στον καθαρό αέρα και στα χωράφια.

Είναι η περίφημη δεύτερη σκηνή από τον *Φάουστ* του Γκαίτε, καθώς ο λαός ξεχύνεται από τη μικρή, οχυρωμένη Λειψία για μια βραδιά ελευθερίας. Το όριο μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου, της τάξης και της ελευθερίας, είναι σαφές. Όμως η απόδραση από τους περιορισμούς της πόλης ποτέ δεν απέχει πολύ. Στη γερμανική λογοτεχνία, οι πόλεις περιβάλλονται από πανάρχαια δάση και αγριότοπους, όπου βρίσκονται οι κρυψώνες των λύκων, των νεράιδων, των νάνων και των μαγικών ζώων των αδελφών Γκριμ. Τα δάση ήταν πιο σημαντικά από τις αρόσιμες γαίες επειδή κάλυπταν μια από τις βασικές ανάγκες της πόλης - τα καύσιμα. Μια μεσαιωνική πόλη όπως η Νυρεμβέργη έφερνε τα τρόφιμά της ακόμα και από 160 χιλιόμετρα μακριά· αλλά χρειαζόταν καυσόξυλα (που είχαν ακριβιά μεταφορικά) κοντά της, στα δάση που συνόρευαν με τα τείχη της. Αυτό είναι το γιν και το γιανγκ της αστικής ζωής: ο πολιτισμός και η ασφάλεια της πόλης αντιπαρατίθενται με τον άγριο και αλλόκοτο χαρακτήρα της υπαίθρου και των δασών. Τα μειονεκτήματα της πολυπληθούς και ανθυγιεινής πόλης εξισορροπούνται από την εύκολη πρόσβαση στα δάση και στους αγρούς.¹²

Ποιος σκέφτηκε ποτέ ένα πάρκο, τη στιγμή που η πραγματική, αδάμαστη φύση ήταν λίγα βήματα πιο πέρα;

Αν η γερμανική αστική φαντασία τρεφόταν από τα δάση που περιέβαλλαν τις πόλεις, η αγγλική είχε ένα άλλο είδος άγριας φύσης την οποία μπορούσε να απολαύσει το μυαλό. Ένα έλος που δεν πρόσφερε κανένα κέρδος στην άκρη της Πόλης του Λονδίνου, γνωστό ως Μούρφιλντς, το οποίο από το ρωμαϊκό τείχος εκτεινόταν βόρεια προς το Άιλινγκτον και συνδεόταν με ακόμα μεγαλύτερο ανοιχτό χώρο στο Φίνσμπερι Φιλντς, κατείχε κεντρική θέση στην αστική ζωή ακόμα και μέσα στον 18ο αιώνα. Αυτός ο βάλτος που δεν είχε αποξηραθεί, γεμάτος με σπαθόχορτα, βούρλα και κρίνα, ήταν το μέρος όπου οι κάτοικοι της πόλης -ειδικά οι νεαροί Λονδρέζοι- πήγαιναν για αθλήματα, θορυβώδη παιχνίδια, σεξ, ξεφαντώματα, διαμαρτυρίες, τσακωμούς, εξάσκηση στην τοξοβολία και γυμναστική. Ο μοναχός Γουίλιαμ

Φιτζστίβεν, συγγραφέας του *A Description of London*, κατέγραψε τους Λονδρέζους να κάνουν πατινάζ στον παγωμένο βάλτο στα τέλη του 12ου αιώνα. Περίπου τον ίδιο καιρό, νεαροί έπαιξαν εκεί τους πρώτους καταγεγραμμένους αγώνες ποδοσφαίρου, κατά τους οποίους εκατοντάδες άτομα είχαν λάβει μέρος σε ταραχώδη και ανοργάνωτα ματς.

Μέχρι τον 19ο αιώνα, το Λονδίνο περιβαλλόταν από 180.000 στρέμματα κοινόχρηστων γαιών και χερσοτόπων στα βόρεια και τα δυτικά του και από μια σχεδόν πανομοιότυπη περιοχή στα νότια. Όπως τα δάση, έτσι και οι χορτολιβαδικές εκτάσεις και οι βάλτοι πρόσφεραν απαραίτητες πηγές ενέργειας - σανό για τα δεκάδες χιλιάδες άλογα που κουβαλούσαν, έσερναν και τραβούσαν τα φορτία. Μεγάλο μέρος της υπαίθρου γύρω από το Λονδίνο το καταλάμβαναν χορτολιβαδικές εκτάσεις. Ένα από τα πιο φημισμένα σημεία τους, το Χάουνσλο Χιθ, εκτεινόταν σε απόσταση οχτώ χιλιομέτρων προς τα δυτικά του Λονδίνου, φτάνοντας πέρα από το χωριουδάκι του Χίθροου, και περιλάμβανε πάνω από 24.000 στρέμματα με γρασίδι, ράχους τους ευρωπαϊκούς, κύτισους, ρείκια και συστάδες δέντρων. «Σε αλλοτινούς καιρούς, ο χερσότοπος φάνταζε απέραντος, καθώς εκτεινόταν προς τα βόρεια και τα νότια [...] και μακριά προς τον ορίζοντα».¹³

Η αρχέγονη τοπική οικολογία των ακрайχωρών του Λονδίνου ήταν το δάσος που είχε αναπτυχθεί εκεί από τα τέλη της τελευταίας εποχής των παγετώνων. Οι χερσότοποι -όσο άγριοι κι αν φαίνονταν- ήταν το αποτέλεσμα της αποψίλωσης και της βόσκησης. Παρ' όλα αυτά, όμως, εκείνες οι τεράστιες περιοχές με τις όξινες χορτολιβαδικές εκτάσεις όπου δεν είχαν βοσκήσει πολλά ζώα, πρόσφεραν ένα εξαιρετικά παραγωγικό ενδιαίτημα για γρασίδι, λειχήνες, βρύα, μανιτάρια, πωώδη φυτά, μικρά αγριολούλουδα, χαμόδεντρα, έντομα που έκαναν φωλιές στο χώμα, μικρά θηλαστικά και πεταλούδες. Στους χερσότοπους αφθονούσαν τα ακανθώδη σπάρτα, τα οποία χρησιμοποιούνταν ως φτηνή ή δωρεάν πηγή καυσόξυλων, μαζί με φτέρες και ρείκια που χρησιμοποιούνταν για τοίχους και στέγες σπιτιών και για στρωμένη νεογέννητων ζώων. Ο νότιος δρόμος που έβγαινε από το Λονδίνο «συναντούσε τη μία άγρια χορτολιβαδική έκταση μετά την άλλη», μια «πανέμορφη αλληλουχία κοινόχρηστων λιβαδιών» όπου έφτανες εύκολα από

την πόλη. Το ημίγριο περιβάλλον που έζωνε το Λονδίνο παρείχε επίσης ενδιαίτημα για άλλες «άγριες μορφές ζωής»: κλέφτες χρησιμοποιούσαν τους ράχους σαν προκάλυμμα για να ληστεύουν άμαξες στους ερημικούς δρόμους.¹⁴

«Τον μήνα του Μαΐου [...] όλοι οι άντρες, εκτός αν υπήρχε κώλυμα, έκαναν περιπάτους στα ευωδιαστά λιβάδια και τα πράσινα δάση», έγραφε ο Τζον Στόου για τους Λονδρέζους του 16ου αιώνα, «κι εκεί έτερπαν το πνεύμα τους με το κάλλος και το άρωμα των γλυκών ανθών και με την αρμονία των πτηνών, εγκωμιάζοντας σε ανταπόδοση τον Θεό». Οι παρυφές των πόλεων σε όλη την Ευρώπη αντιπροσώπευαν όχι μόνο ελεύθερο χρόνο αλλά και ευκαιρίες. Οι φτωχοί του άστεως εξαρτώνταν από τα κοινόχρηστα λιβάδια και τα δάση των ακραιοχωρών για δομικά υλικά και καυσόξυλα, καθώς επίσης για τη βόσκηση των ζώων τους και την τροφηλασία - ζητήματα ωμής επιβίωσης, όχι μόνο αναψυχής. Στους υγρότοπους των συνόρων της Νέας Υόρκης, από τον 17ο μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα, παγιδευτές θηραμάτων οι οποίοι ζούσαν στην πόλη έπιαναν μοσχοπόντικες σε βάλτους όπως αυτοί στο Φλάσινγκ Μέντους του Κουίνς, στο Τζαμάικα Μπέι του Λονγκ Άιλαντ και το Φρες Κιλς του Στάτεν Άιλαντ και πουλούσαν τις γούνες για να συμπληρώσουν τα πενιχρά εισοδήματά τους. Οι βάλτοι πρόσφεραν κυνήγι και ψάρια για το τσουκάλι, μούρα, μανιτάρια και καυσόξυλα. Στην άγρια μεθόριο του Βερολίνου στα τέλη του 19ου αιώνα, πολλοί από τους φτωχούς που ζούσαν στην περιφέρεια της πόλης σε αυτοσχέδιες παραγκουπόλεις κατάφερναν να επιβιώνουν επειδή η ζωή τους ισορροπούσε ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο. Οι αναξιοποίητες περιοχές στα άκρα, που δημιουργούνταν από την επέκταση της πόλης, γίνονταν ντε φάκτο κοινόχρηστες γαίες για τροφосуλλογή και παράνομες μικροκαλλιέργειες.¹⁵

Αυτό που έκανε το Λονδίνο «εξαίσιο», σύμφωνα με τον δοκιμογράφο Λι Χαντ, ήταν τα «χλοερά λιβάδια» που βρίσκονταν κοντά: «Εκεί έχουμε χωράφια· εκεί μπορεί κανείς να περπατήσει σε πραγματικό λειμώνα [...] και έχουμε θαμνοφράχτες, σκαλάκια στους φράχτες για να περνάς στην άλλη πλευρά, μονοπάτια, πρόβατα και βόδια και τις άλλες χάρες της εξοχής». Τα Σαββατοκύριακα μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα, οι Λονδρέζοι -όπως ακριβώς οι

Λειψιανοί και οι Νεοϋορκέζοι- έκαναν περιπάτους έξω από τη μητρόπολη για να πάνε σε τσάγια σε κήπους, ταβέρνες και θέατρα στο μεταίχμιο της υπαίθρου. Τα όρια μεταξύ πόλης και υπαίθρου ήταν πορώδη. Ο Τόμας Ντε Κουίνσι συνέλαβε την εγγύτητα της φύσης και τον ρόλο της ως αντίδοτου στην αστική κλειστοφοβία όταν έγραψε για τη χαρά του να περπατάς στην Όξφορντ Στριτ το βράδυ και να ρίχνεις μια ματιά σε έναν παράδρομο «ο οποίος χύνεται κατά τον βορρά περνώντας από την καρδιά του Μάλεμπον για να βγει στα χωράφια και τα δάση».¹⁶

Γράφοντας στη δεκαετία του 1820, ο σατιρικός συγγραφέας, δημοσιογράφος και ισόβιος Λονδρέζος Γουίλιαμ Χόουν θυμόταν ότι «στα παιδικά μου χρόνια, δεν είχα παρά να ζητήσω άδεια από τους γονείς μου για να σουλατσάρω σε χωράφια που τώρα δεν υπάρχουν πια - σε τοπία που τώρα έχουν παραμορφωθεί ή τα οποία μου τα έχει κλέψει το “πνεύμα της βελτίωσης”. Τριάντα πέντε χρόνια άλλαξαν τα πάντα». Ο Τζορτζ Κρούκσανκ, στενός φίλος του Χόουν, απεικόνισε τη σκηνή σε μια γελοιογραφία με τίτλο «Η προέλαση των τούβλων και του κονιάματος» το 1829, μια εφιαλτική σκηνή με πυκνές σειρές από σπιτάκια και εργοστάσια, με επικεφαλής ένα ρομποτικό τάγμα πεζικού με αξίνες, φτυάρια και κουβάδες, που φυσούσε καπνό και κανονιοβολούσε το βουκολικό μεταίχμιο του Λονδίνου με τούβλα. Δέντρα καμπουριάζουν με τρόμο· αγελάδες και πρόβατα τρέχουν να ξεφύγουν από τους εισβολείς. Πρόκειται για την πόλη σαν καταστροφική δύναμη, την επέκταση ως ωμή βία και την ανεξέλεγκτη αστικοποίηση ως οικοδολοφονία.¹⁷

Η εικόνα μπορεί τώρα να μοιάζει κοινότοπη. Όταν όμως δημοσιεύτηκε, ήταν σαν γροθιά στο στομάχι. Γιατί εδώ, στα λατρεμένα βόρεια περίχωρα του Λονδίνου, ο γοργός, ακαταμάχητος μηχανισμός της υπο-αστικοποίησης ξεκίνησε για πρώτη φορά με την παμφάγο κλίμακα που σήμερα γνωρίζουμε πολύ καλά. «Η λύσσα της οικοδόμησης», έγραψε ένας συγκαιρινός κριτικός, «γεμίζει κάθε ευχάριστη γωνιά με τούβλα, κονίαμα, σκουπίδια και αιώνιες σκαλωσιές, οι οποίες, όπου και να βαδίζεις, ανατολικά, δυτικά, βόρεια ή νότια, μοιάζουν να τρέχουν ξοπίσω σου».¹⁸

Γνωστές ως «ερημότοποι» και «αγριότοποι», αυτές οι ακαλλιέργητες περιαστικές κοινόχρηστες γαίες θεωρούνταν από όσους

επιθυμούσαν να βελτιώσουν τον αγροτικό τομέα «ντροπιαστικές [...] και προσβλητικές για τους κατοίκους της μητρόπολης». Καθώς ο σερ Ρίτσαρντ Φίλιπς περπατούσε από το Λονδίνο προς το προαστιακό χωριό Κιου το 1819, καταφερόταν εναντίον των απέραντων εκτάσεων αχρησιμοποίητης γης και πρόσμενε τον «πλήρη θρίαμβο [...] των ευτυχών συνδυασμών της ανθρώπινης επιδεξιότητας επί της ανικανότητας και της πρωτόγονης βαρβαρότητας της φύσης». Πιο επικολυρικά, στη διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων, ο πρόεδρος του Συμβουλίου Γεωργίας, ο σερ Τζον Σινκλέρ, κήρυξε πόλεμο στους «ερημότοπους»: «Ας μην αρκεστούμε στην απελευθέρωση της Αιγύπτου ή στην υποταγή της Μάλτας, αλλά ας υποδουλώσουμε το Φίντσεϊ Κόμον· ας κατακτήσουμε το Χάουνσλο Χιθ· ας αναγκάσουμε το Έπινγκ Φόρεστ να υποταχθεί στον ζυγό της προόδου».¹⁹

Όταν πια το Φίντσεϊ Κόμον τέθηκε προς πώληση το 1816, η εισβολή της πόλης είχε ήδη μειώσει την έκτασή του από 4.960 στρέμματα σε 3.600· στη συνέχεια, σχεδόν όλη η πράσινη περιοχή παραδόθηκε σε έργα προαστιακής ανάπτυξης. Το Λούισαμ έχασε 3.400 στρέμματα κοινόχρηστων γαιών το 1810 και το Σάιντενχαμ Κόμον -τα 2.000 στρέμματα του οποίου είχαν θυμίσει στον Ουάσινγκτον Ίρβινγκ τις άγριες περιοχές της Αμερικής- εξαφανίστηκε εντελώς. Από 240.000 στρέμματα κοινόχρηστων γαιών και χερσοτόπων που υπήρχαν τον 18ο αιώνα είχαν απομείνει 52.000 όταν ήρθε η δεκαετία του 1890· σήμερα έχουν μείνει μόνο 15.556 στρέμματα από αυτό το πολύτιμο οικοσύστημα. Το άλλοτε επιβλητικό Χάουνσλο Χιθ μειώθηκε από 24.000 στρέμματα σε 800 εξαιτίας της προαστιοποίησης και αργότερα της κατασκευής αεροδρομίων.²⁰

Αυτό σηματοδότησε μια κρίσιμη στιγμή στην αστική ιστορία. Το Λονδίνο ανέκαθεν διευρυνόταν, φυσικά. Αλλά ποτέ με τέτοια ταχύτητα και ποτέ μέσα στους αγαπημένους θύλακες της εξοχής γύρω από το Ίζλινγκτον και το Χάμπστεντ, όπου συνέρρεαν οι Λονδρέζοι τα Σαββατοκύριακα για να γλιτώσουν από τον καπνό, τη δυσωδία και τη συμφόρηση της πόλης. Είχε φτάσει η εποχή των οικίων μαζικής παραγωγής. Η διαχρονική εμπειρία του να αφήνεις τα τούβλα και το κονίαμα και να βγαίνεις στις ημιάγριες ακрайοχώρες χανόταν. Αυτό σήμαινε την αποξένωση των κατοίκων της

πόλης από τη φύση. Σε ένα διάσημο τραγούδι από μιούζικαλ, ένας Λονδρέζος της εργατικής τάξης ζορίζει τη φαντασία του για να πιστέψει ότι ζει σε έναν υπαίθριο παράδεισο. Έχει γεμίσει τη θλιβερή αυλή του, τυπική του κέντρου της πόλης, με λαχανικά μέσα σε γλάστρες και καυχιέται ότι θα απολάμβανε το μαγευτικό πανόραμα των μακρινών Τσίγγκφορντ, Χέντον και Γουέμπλεϊ «αν δεν υπήρχαν τα σπίτια ανάμεσα». Οι άνθρωποι ήταν αποκλεισμένοι στην πόλη, απομακρυσμένοι από τη φύση εξαιτίας των φαινομενικά ατελείωτων συγκροτημάτων οικιών.

Ή, τουλάχιστον, αυτό συνέβαινε με τους φτωχούς. Ο Τζορτζ Κρούκσανκ μπορεί να είχε φρίξει από την επέλαση της πόλης· όμως είχε βαθιά ανάμειξη σε αυτήν. Το 1823 είχε μετακομίσει σε ένα καινούριο προαστιακό συγκρότημα στο Πέντονβιλ, χτισμένο ώστε οικογένειες της μεσαίας τάξης να απολαμβάνουν έναν ημιυπαίθριο τρόπο ζωής κοντά στην πόλη. Με θέα σε χωράφια και ρυάκια, δεν ήταν διόλου παράξενο που ο Κρούκσανκ ήθελε να εμποδίσει τις άλλες οικογένειες να πλημμυρίσουν τη βουκολική περιοχή του, όπου θα του έκλειναν τη θέα και θα καταλάμβαναν τα χωράφια του. Το Λονδίνο είχε επεκταθεί ακριβώς όσο τον βόλευε.²¹

Ο Κρούκσανκ, λοιπόν, ήταν ένας από τους πιονιέρους της σύγχρονης προαστιούπολης, οπαδός της άποψης «όχι στην αυλή μου» πριν αυτή γίνει δημοφιλής. Στη δεκαετία του 1820, έγιναν διαθέσιμοι φτηνοί τρόποι χρηματοδότησης, ανοίγοντας τον δρόμο για τη γοργή ανάπτυξη των προαστίων. Τα ιππήλατα λεωφορεία, που τα ακολούθησαν τα τραμ και τα τρένα, έκαναν για πρώτη φορά εφικτή τη μαζική δημόσια μετακίνηση. Στη συνέχεια, με τη Βιομηχανική Επανάσταση, οι πόλεις έγιναν πολυπληθείς και μολυσμένες, ενώ μαστίζονταν από τη χολέρα και το έγκλημα. Οι άνθρωποι εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και έρχονταν στις πόλεις· το 1851 το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Βρετανίας ήταν αστικό. Στο δεύτερο μισό του αιώνα, η εξωτερική ζώνη των προαστίων του Λονδίνου αυξανόταν κατά 50% κάθε δεκαετία· αυτά τα μέρη είχαν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση από κάθε άλλο σημείο της Αγγλίας. Σε αυτή την εποχή της τερατώδους ανάπτυξης και των γοργών, αποσταθεροποιητικών αλλαγών, η εμπιστοσύνη στις πόλεις κατέρρευσε. Αν είχες τα μετρητά,

μετακόμιζες στις υπαίθριες ακραιοχώρες. Και ύστερα μετακόμιζες ξανά, αν, σαν τον Τζορτζ Κρούκσανκ, φοβόσουν πως έρχονταν κι άλλοι για να σου χαλάσουν την ησυχία. Οι περιοχές που είχαν μια εξοχική γοητεία γρήγορα ξεχειλίζαν, καθώς καλύπτονταν οι ερημότοποι, τα χωράφια, οι εμπορικοί κήποι και οι ιδιωτικοί κήποι. Το ωραίο ήταν συχνά μια παροδική ιδιότητα, που έδινε αφορμή για περαιτέρω μετακινήσεις σε καινούριες ακραιοχώρες. Τα «σπίτια ανάμεσα» συνέχισαν να πληθαίνουν.²²

Οι ακραιοχώρες έχουν μια μαγεία. Είναι το καλύτερο συμβιβαστικό σημείο. Δεν είναι παράξενο που οι άνθρωποι προσελκύνονταν να ζήσουν εκεί από τις πρώτες πόλεις και έρχονταν μαζικά στις αρχές του 19ου αιώνα. Βρίσκονται όμως σε διαρκή μεταβολή καθώς οι πόλεις απλώνονται προς τα έξω. Η προαστιούπολη είχε τον υποστηρικτή της, τον σπουδαίο Σκοτσέζο πολυμαθή και σχεδιαστή κήπων Τζον Κλόντιους Λάουντον, ο οποίος άσκησε μεγάλη επιρροή στην οικολογία των σύγχρονων πόλεων. Ανησυχώντας για την ταχύτητα των αλλαγών στο Λονδίνο, κατέθεσε μια εξαιρετικά οραματική πρόταση το 1829, την ίδια χρονιά με τη γελοιογραφία του Κρούκσανκ. Αυτό που είχε δώσει κίνητρο και στους δύο ήταν η επικείμενη πώληση σε εργολάβους του αναξιοποίητου Χάμπστεντ Χιθ, του πιο δημοφιλούς και λατρεμένου άγριου χερσότοπου της πόλης. Σύμφωνα με τον Λάουντον, η κυβέρνηση θα έπρεπε να αγοράσει τις υπάρχουσες υπαίθριες και κοινόχρηστες γαίες στις παρυφές της πρωτεύουσας - έναν κύκλο με ακτίνα 1,6 χιλιομέτρου από τον καθεδρικό ναό του Αγίου Παύλου. Αυτό θα δημιουργούσε 1,6 χιλιόμετρο εξοχής, την οποία ύστερα θα διαδεχόταν 1,6 χιλιόμετρο αστικής περιοχής, και ύστερα πάλι 1,6 χιλιόμετρο εξοχής, και ούτω καθεξής. Αν γινόταν αυτό, έγραψε ο Λάουντον, «δεν θα υπήρχε ποτέ κάτοικος που να απέχει περισσότερο από 800 μέτρα από μια ανοιχτή ευάερη περιοχή, στην οποία θα μπορούσε να κάνει ανεμπόδιστος περίπατο ή ιππασία». Στις υπαίθριες ζώνες θα φυτεύονταν δέντρα και θάμνοι, δημιουργώντας ένα ημιάγριο τοπίο με ποτάμια και λίμνες με «βράχια, λατομεία, πέτρες, άγρια μέρη που θα μιμούνται χερσότοπους και σπήλαια, ανοίγματα σε βράχους, λαγκάδια, χαράδρες, ρεματιές, λόφους, κοιλάδες και άλλες φυσικές σκηνές». Ότι και να γινόταν, πάντως, δεν επρόκειτο για ένα κάλεσμα με σκοπό

τη διατήρηση των καλλιεργούμενων περιοχών ή τη δημιουργία πάρκων: ήταν μια ικεσία για να ενσωματωθεί η άγρια φύση στον επεκτεινόμενο αστικό ιστό.²³

«Τώρα έχω φτάσει σε ηλικία είκοσι τριών ετών», είχε γράψει ο Λάουντον το 1806, «και έχει περάσει ίσως το ένα τρίτο της ζωής μου, κι όμως τι έκανα για να ωφελήσω τους συνανθρώπους μου;» Αυτά τα αγωνιώδη λόγια, που εκμυστηρεύτηκε στο ημερολόγιό του τη χρονιά που έμεινε ανάπηρος όταν προσβλήθηκε από ρευματικό πυρετό, μας λένε πολλά γι' αυτόν. Αφοσιωμένος στα έργα για τα κοινά, συνδύαζε το επάγγελμά του ως αρχιτέκτονα τοπίων, εφευρέτη και συγγραφέα θεμάτων βοτανολογίας με έναν ριζοσπαστικό πολιτικό ακτιβισμό. Το να κάνει τις σύγχρονες πόλεις πιο φιλόξενες, ειδικά για τους φτωχούς, ήταν ένα κεντρικό ζήτημα του μεταρρυθμιστικού οράματός του. Υποστήριζε ότι οι άνθρωποι έπρεπε να μπορούν να βρίσκουν χώρους πρασίνου κάθε είδους -μεταξύ άλλων, πλατείες, δημόσια πάρκα και κοιμητήρια- ως αντίδοτο στις ασφυκτικές και νοσογόνες συνθήκες της βιομηχανικής μητρόπολης. Η επαφή με τη φύση, πίστευε, έπρεπε να είναι το κύριο χαρακτηριστικό των σύγχρονων πόλεων και, κάτι εξίσου σημαντικό, οι πόλεις έπρεπε να είναι διαμορφωμένες σαν κήποι.

Ο Λάουντον έγραψε το φυλλάδιό του λίγο μετά την επιστροφή του από τη Γαλλία και τη Γερμανία. Στη Λειψία και αρκετές άλλες γερμανικές και αυστριακές πόλεις, στα τέλη του 18ου και σε όλο τον 19ο αιώνα γκρέμιζαν τα παρωχημένα πια τείχη και τα αντικαθιστούσαν με δημόσιους δρόμους περιπάτου στολισμένους με φυλές γύρω από τα ιστορικά κέντρα των πόλεων. Αυτά τα πάρκα -το πιο διάσημο παράδειγμα είναι η Ρίνγκστράσε στη Βιέννη- διατηρούσαν την ιδιαιτερότητα του αστικού πυρήνα ακόμα και μετά την απο-οχύρωση. Η πρόταση του Λάουντον για μια πράσινη ζώνη σχεδόν σίγουρα είχε επηρεάσει τον σχεδιασμό της Αδελαΐδας στη Νότια Αυστραλία. Η Αδελαΐδα, δημιουργήμα του Γουίλιαμ Λάιτ από το 1837, αποτελούνταν από δύο δομημένα σύνολα εκατέρωθεν του ποταμού Τόρενς, τα οποία περιβάλλονταν από 9.328 στρέμματα πάρκων - μια αδιάσπαστη πράσινη ζώνη σε σχήμα οχταριού.

Πολύ πριν από τον Τζον Λάουντον, είχαν γίνει απόπειρες για να σταματήσει η επέκταση του Λονδίνου. Τόσο η Ελισάβετ Α΄ όσο

και ο Όλιβερ Κρόμγουελ είχαν απαγορεύσει την πυκνή δόμηση στα περίχωρα της μητρόπολης. Ο Τζον Ίβλιν είχε απαιτήσει να σχηματιστεί ένας πράσινος κλοιός από κήπους και περιβόλια που θα έκανε το Λονδίνο «έναν από τους γλυκύτερους και θελκτικότερους οικισμούς στον κόσμο». Ο Λάουντον πήγε πολύ πιο πέρα από αυτές τις απλές, περιοριστικές ιδέες. Κατ' αρχάς, αποδέχτηκε και υιοθέτησε το αναπόφευκτο και το επιθυμητό της αστικής επέκτασης. Λάτρης του άστεως κατά βάθος, αγαπούσε την ενεργητικότητα των πόλεων. Ήξερε όμως ότι η ξέφρενη αστική ζωή έπρεπε να εξισορροπείται από τη φυγή στη φύση. Η έκκλησή του ήταν να διατηρηθούν οι τεράστιοι χερσότοποι που έβριθαν από ζωή πριν τους περιλάβουν οι οικοδόμοι και οι κερδοσκόποι. Η πόλη θα έπρεπε να επεκταθεί γύρω από αυτές τις περιοχές εξαιρετικής άγριας φύσης, όχι να συγκρουστεί μαζί τους.

Η ιδέα του *rus in urbe* -της υπαίθρου εντός της πόλης- είναι μαζί μας από τις πρώτες κιόλας πόλεις. Τα μεγάλα αστικά πάρκα που εμφανίστηκαν τον 19ο αιώνα κάλυψαν μερικώς μόνο την ανάγκη να ζούμε δίπλα τόσο στη φύση όσο και στις πηγές πλούτου και εξουσίας. Σε μια εποχή που επιταχυνόταν η αστική ανάπτυξη, η σύνδεση μεταξύ πόλης και υπαίθρου εξαφανιζόταν οριστικά. Πώς μπορούσε να διατηρηθεί αυτή η σύνδεση; Δεν υπήρχε έλλειψη οραματιστών.

Εξήντα εννέα χρόνια μετά τη δημοσίευση του δοκιμίου του Λάουντον, το 1898, ο σερ Εμπενίτζερ Χάουαρντ επινόησε την έννοια της «Κηπούπολης», ενός συμπτυγμένου οικισμού που περιβάλλεται από ένα μαξιλάρι υπαίθρου. Σε έκδηλη αντίθεση με τον Λάουντον, ο Χάουαρντ ήταν κατά των πόλεων. Ο ιδανικός οικισμός του ήταν ένα υπερμέγεθες χωριό, ένα υβρίδιο υπαίθρου-άστεως στο οποίο κάθε κατοικία μπορούσε να περιβάλλεται από κήπο. Ανάμεσα στο 1895 και το 1910, ο Αρτούρο Σόρια ι Μάτα παρουσίασε το εξαιρετικά επιδραστικό σχέδιό του για τη Θιουδάδ Λινεάλ - τη «γραμμική πόλη». Ήθελε να επεκταθεί η Μαδρίτη στη γύρω ύπαιθρο με λεπτούς διαδρόμους μεταφοράς με μία μόνο σειρά σπιτιών σε κάθε πλευρά τους. Όλοι θα είχαν στενή, οικεία σχέση με τη φύση, επειδή τα άκρα της θα ήταν πάντα προσιτά από την πίσω πόρτα τους. Ο Σόρια, όπως και ο Χάουαρντ, φιλοδοξούσε

ούτε λίγο ούτε πολύ να «υπαιθριοποιήσει την πόλη και να αστικοποιήσει την ύπαιθρο».²⁴

Ο Εμπενίζερ Χάουαρντ χαρακτήρισε την έννοια της Κηπούπολης αρχή ενός νέου πολιτισμού. Από την ίδια ουτοπική σκοπιά, ο Αμερικανός αρχιτέκτονας Φρανκ Λόιντ Ράιτ οραματίστηκε την «Μπρόντακρ Σίτι» το 1932, μια νέα μητρόπολη για την οποία είπε ότι θα υπήρχε ταυτοχρόνως παντού και πουθενά. Θα ήταν μια αποκεντρωμένη πόλη, απλωμένη στην ύπαιθρο. Η Μπρόντακρ Σίτι, όπως και η Κηπούπολη, θα ήταν η αντι-πόλη, μια πλήρης αναδιοργάνωση της μητρόπολης με τη μορφή που υπήρχε επί χιλιετίες. «Τα σύγχρονα μέσα μεταφοράς μπορούν να διασκορπίσουν την πόλη», δήλωσε περιχαρής, «να ανοίξουν χώρους ανάσας μέσα της, να την πρασινίσουν και να την καλλωπίσουν, να την κάνουν κατάλληλη για ανθρώπινα όντα ανώτερου επιπέδου».²⁵

Ριζοσπαστικές ιδέες έρχονταν από το Βερολίνο, την ταχύτερα αναπτυσσόμενη πόλη στην Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα. Ο Μαξ Χιλτσχάιμερ, επίτροπος του δήμου για τη φροντίδα των φυσικών μνημείων, υποστήριζε το δικαίωμα των Βερολινέζων που ήταν φυλακισμένοι στην «έρημο της πέτρας» να βιώνουν τη «μυστική ομορφιά» στα «περίχωρα της πόλης του Βερολίνου μας» - τα ανέγγιχτα δάση, έλη, αμμοθίνες, λίμνες και ρέματα που χαρακτήριζαν την περιοχή του Βρανδεμβούργου μετά τους παγετώνες. Εκεί, στις ακрайωχές του Βερολίνου, έλεγε ο Χιλτσχάιμερ, οι άνθρωποι της πόλης είχαν τη δυνατότητα να ανακαλύψουν «την εικόνα της ελεύθερης φύσης, όπου μπορεί κανείς να χαρεί κατά βούληση και όπου τα δέντρα και οι θάμνοι φυτρώνουν χωρίς τον έλεγχο και την καθοδήγηση ανθρώπινου χεριού, όπου πηγές, ρέματα και ποτάμια ψάχνουν τον δρόμο τους σύμφωνα με τους δικούς τους νόμους». Οι άγριες μεταιχμιακές οικολογίες ήταν τόσο πολύτιμες ακριβώς επειδή βρίσκονταν τόσο κοντά στις τεχνητές πόλεις και τις μάζες που διψούσαν για φύση. Δεν υπήρχε λόγος να ταξιδέψεις σε έναν μακρινό αγριότοπο όταν υπήρχε ένας στο κατώφλι σου.²⁶

Μια στρατηγική για τη διατήρηση των μεταιχμιακών οικολογιών, ακόμα και όταν το Βερολίνο αναπτυσσόταν, κατέληξε σε ένα τολμηρό «Ρυθμιστικό Σχέδιο Χώρων Πρασίνου» το 1929, το οποίο προέβλεπε 26 πράσινες σφήνες που πρόβαλλαν ακτινωτά

από το κέντρο της πόλης προς μεγάλους ανέγγιχτους υπαίθριους χώρους στις άγριες ακραιοχώρες. Αυτό το σχέδιο, παρόλο που ήταν διορατικό καθώς ξανασχεδίαζε από το μηδέν τη σύγχρονη πόλη, έπεσε θύμα πρώτα των οικονομικών περιορισμών της Μεγάλης Ύφεσης και, τελικά, των ναζι. Μετά την καταστροφή που γνώρισαν οι πόλεις κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Βρετανός πολεοδόμος Πάτρικ Άμπερκρομπι αναβίωσε το σχέδιο, απαιτώντας η πυκνή δόμηση του Λονδίνου πριν από τον βομβαρδισμό να αντικατασταθεί από αυτές τις χλοερές πράσινες σφήνες. Φαντάστηκε όλους τους Λονδρέζους να περπατάνε «από κήπο σε πάρκο, από πάρκο σε μονοπάτι, από μονοπάτι σε πράσινη σφήνα και από πράσινη σφήνα σε Πράσινη Ζώνη», μια διαδρομή από το εσωτερικό της πόλης προς την περιφερειακή εξοχή δίχως κτίρια και κυκλοφορία.²⁷

Πράσινες σφήνες, κηπουπόλεις, γραμμικές πόλεις, Μπρόα-ντακρ Σίτι - όλες αυτές οι προτάσεις με σκοπό, όπως το έθεσε ο Λόιντ Ράιτ, την καταστροφή των «τεχνητών διαχωρισμών μεταξύ της αστικής ζωής και της ζωής της υπαίθρου» κατέληξαν σε αποτυχία. Ήρθαν σε μια εποχή που το να περπατήσει κανείς από την πόλη σε ένα φυσικό τοπίο είχε γίνει σχεδόν αδύνατο, ειδικά για τους φτωχούς: θα χρειαζόταν να πάρουν το λεωφορείο ή το τρένο για να δουν ένα πανόραμα εξοχής. Μόνο στη μεταπολεμική περίοδο επέβαλε το Λονδίνο μια Πράσινη Ζώνη στα περίχωρά του, και τότε πια το μεγαλύτερο μέρος της γειτονικής υπαίθρου του, συμπεριλαμβανομένων των τραχιών χερσοτόπων, το είχε καταβροχθίσει η προαστιούπολη. Η Πράσινη Ζώνη του Λονδίνου αντιγράφηκε ευρέως σε όλο τον κόσμο σαν ένα μέσο για την πρόληψη της άτακτης εξάπλωσης της πόλης και την προστασία της εξοχής από την οικοδόμηση. Είχε περιοριστικές προθέσεις και δεν έκανε πολλά για να επανεφεύρει τις αστικές ακραιοχώρες ως μέρη βιοποικιλότητας ή για να επιδράσει ριζικά στην οικολογία εντός των πόλεων.

Οι σύγχρονες πράσινες ζώνες απέχουν πολύ από την πρόταση που έκανε ο Τζον Κλόντιους Λάουντον για τη διαμόρφωση του τοπίου της πόλης με ένα μείγμα εναλλασσόμενων άγριων και τεχνητών ζωνών. Παρόλο όμως που ο Λάουντον (και οι διάδοχοί του) δεν κατάφεραν να αλλάξουν την πόλη σε μακροκλίμακα,

την άλλαξαν σε μικροκλίμακα. Καθώς οι πόλεις επεκτείνονταν, οι ακрайοχώρες τους μετατρέπονταν από το ένα οικοσύστημα σε ένα άλλο. Αν οι παραδοσιακές ευρωπαϊκές και αμερικανικές πόλεις ήταν συμπυκνμένες και πυκνές, η πόλη που αναδύθηκε τον 19ο αιώνα ήταν δακτυλιωτή και γεμάτη πρασινάδα. Μπορεί να μην ήταν ο εναπομείνας αγριότοπος δημόσιας ιδιοκτησίας, αποτελούμενος από πράσινες σφήνες, που ήθελαν οι σταυροφόροι, αλλά παρ' όλα αυτά έσφυζε από βλάστηση.

Σήμερα, σχεδόν το ένα τέταρτο της έκτασης του Λονδίνου καταλαμβάνεται από προαστιακούς κήπους που περιζώνουν τον πυκνό οικοδομημένο πυρήνα του· στο Μπρίσμπεϊν, το ποσοστό πλησιάζει το ένα τρίτο· στην ηπειρωτική Ευρώπη, όπου οι πόλεις έχουν μεγαλύτερη πυκνότητα, είναι περίπου το ένα πέμπτο. Οι πίσω αυλές των οικιστικών ζωνών στις Ηνωμένες Πολιτείες, που στην πλειονότητά τους δημιουργήθηκαν στην προαστιούπολη μετά το 1945, καλύπτουν μια περιοχή που συνολικά έχει την έκταση της Πολιτείας της Τζόρτζια. Στη Λεόν της Νικαράγουας, το 86% όλων των χώρων πρασίνου αποτελείται από ιδιωτικές μπροστινές βεράντες. Ο κυρίαρχος τύπος οικοσυστήματος στις πόλεις δεν είναι τα πάρκα, οι χώροι αναψυχής και τα κοιμητήρια, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά οι ιδιωτικοί κήποι. Λίγοι έκαναν περισσότερα για να δώσουν ζωή στον οικιακό πίσω κήπο των σπιτιών, και άρα για τις οικολογίες των σύγχρονων πόλεων, από τον Τζον Κλόντιους Λάουντον.²⁸

Πηγαίνετε στον αριθμό 3-5 του Πόρτσεστερ Τέρας και θα βρεθείτε σε μια από τις πιο σικάτες περιοχές του Λονδίνου, την έδρα Μεσανατολιτών από βασιλικές οικογένειες, αινιγματικών ολιγαρχών και καλοστεκούμενων πρεσβευτών. Όμως το σπίτι που θα βρείτε εκεί έχει ένα παράξενο ιστορικό εύσημο: είναι ο προ-προπάππος της προαστιακής ημιανεξάρτητης μονοκατοικίας, το σπίτι που γέννησε εκατομμύρια μιμητές και συνετέλεσε στο να χαρακτηί στο μυαλό μας ένας τρόπος ζωής ως επιδίωξη.

Κατασκευασμένο το 1825 από τον Λάουντον, το κτίριο παρουσίαζε έναν καινούριο τρόπο για να ζει κανείς στην πόλη. Με το θερμοκήπιο με τζαμωτό θόλο και τη βεράντα του, εξέφραζε την οικιακή γαλήνη της μεσαίας τάξης. Το γεγονός ότι ήταν οικονομικά

προσιτό κρυβόταν πίσω από μια ψευδαίσθηση μεγαλοπρέπειας, επειδή, όπως έγραψε ο Λάουντον, ο σκοπός ήταν να προσφέρει σε δύο μικρά σπίτια την εμφάνιση ενός μεγάλου, αρκετά πολυτελούς κτιρίου, χαρίζοντας και στα δύο την εξωτερική εικόνα της «αξιοπρέπειας και της σπουδαιότητας».

Ο Λάουντον αγαπούσε τα προάστια· τιμούσε τον καινούριο τρόπο ζωής καθώς αυτός αναδυσόταν στη δεκαετία του 1820. Τα προάστια, κατά την άποψή του, συνδύαζαν ό,τι καλύτερο υπήρχε στην πόλη και την εξοχή, ενώ απέφευγαν τα σφάλματά τους. Επίσης, δημιουργούσαν έναν νέο τύπο φύσης. Ο Λάουντον πρωτοστάτησε στη διάδοση της κηπουρικής ως ενασχόλησης κατά τις ελεύθερες ώρες. Έγραφε για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό, με σκοπό να μεταφέρει ευρέως, για πρώτη φορά, γνώσεις περί φυτοκομίας και κηπουρικής σε άντρες και γυναίκες από όλα τα στρώματα της κοινωνίας. Ο συγγραφέας του *An Encyclopaedia of Gardening* (1822) ήταν επίσης ιδρυτής και αρχισυντάκτης του *Gardener's Magazine*, του πρώτου περιοδικού που ήταν αφιερωμένο στη φυτοκομία, και του *Magazine of Natural History*. Μεγάλο μέρος του πλούσιου έργου του γράφτηκε σε συνεργασία με τη σύζυγό του Τζέιν, που ήταν συγγραφέας και εικονογράφος βιβλίων και άρθρων για την κηπουρική. Οι Λάουντον έγιναν οι πιο πολυδιαβασμένοι συγγραφείς θεμάτων κηπουρικής των αρχών του 19ου αιώνα· η επιρροή τους επεκτάθηκε από γενιά σε γενιά.²⁹

Το 1838 ο Τζον εξέδωσε το *The Suburban Gardener, and Villa Companion*, έναν πρακτικό οδηγό για τη δημιουργία του τέλειου κήπου σε ένα ολοκαίνουριο σπίτι στις επεκτεινόμενες αστικές παρυφές. Στην πραγματικότητα, δεν ήταν ένα βιβλίο κηπουρικής τύπου φτιάξ' το-μόνος-σου, αλλά ένα ογκώδες εγχειρίδιο για το πώς γίνεται κάποιος κάτοικος των προαστίων. Ο Λάουντον και η σύζυγός του σας βοηθούσαν να επιλέξετε τα κατάλληλα είδη φυτών· αλλά επίσης συμβούλευαν πώς να κάνετε το σπίτι σας και μέσα και έξω ένα μέρος όμορφο και σεβαστό, πώς να διακοσμήσετε τα ράφια με τα βιβλία σας και πώς να τοποθετήσετε τα έπιπλά σας. Το ζεύγος Λάουντον ήταν γκουρού του λάιφσταϊλ της βικτοριανής εποχής.

Ο αριθμός 3-5 του Πόρτσεστερ Τέρας μπορεί να μην ήταν η πρώτη ημιανεξάρτητη μονοκατοικία που χτίστηκε ποτέ, αλλά

έγινε πρότυπο για τον προαστιακό τρόπο ζωής, ζωντανή βιτρίνα για τις επιδιώξεις των μεσαίων τάξεων της πρώιμης βικτοριανής Βρετανίας. Το πιο σημαντικό ήταν ο κήπος των Λάουντον. Στις κολόνες της βεράντας τους περιελίσσονταν κινέζικα τριαντάφυλλα, ουιστερίες, γιασεμιά και ιαπωνικές καμέλιες. Ολόγυρα στη βεράντα υπήρχαν γλάστρες με εποχιακά άνθη. Ο ίδιος ο κήπος, μικρότερος σε έκταση από δύο γήπεδα του τένις, ήταν γεμάτος με 2.000 είδη εξωτικών φυτών, «δείγματα από σχεδόν όλα τα είδη των δέντρων και των θάμνων που μπορούσαν να βρεθούν το 1823 και το 1824 στα φυτώρια του Λονδίνου», όπως επίσης και με πολυάριθμες ποικιλίες από μηλιές, αχλαδιές, δαμασκηνιές, κερασιές, ροδακινιές, νεκταρινιές, βερικοκιές, συκιές και αμπέλια. Σκοπός ήταν η δημιουργία μιας μικροσκοπικής και διαχειρίσιμης εκδοχής της γαιοκτησίας μέσα στη μητρόπολη, ενός νέου τρόπου ζωής για οικογένειες επαγγελματιών και εμπόρων.³⁰

Ο Λάουντον παρουσίαζε την κηπουρική ως τρόπο ζωής για το νέο είδος των κατοίκων των προαστίων: αφορούσε την άσκηση, τη διανοητική περιέργεια και την επιδεικτική κατανάλωση. Επέτρεπε σε άντρες και γυναίκες να ξαναβρούν το ένστικτο της υπαίθρου τους σε ένα σκηνικό που δεν ήταν ούτε εξοχή ούτε πόλη, αλλά μετεωριζόταν ανάμεσα σε αυτά τα δύο. Η κηπουρική, κατά την άποψη του Λάουντον, σήμαινε να γίνει κανείς ειδήμων σε έναν κλήρο γης και να τον κάνει να υποκύψει στη βούλησή του. Ήταν ο πιο ευπώλητος συγγραφέας στο θέμα της κηπουρικής παγκοσμίως και βοήθησε να δημιουργηθεί ο βικτοριανός κήπος όχι μόνο στη Βρετανία, αλλά επίσης στην Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία, την Αμερική και την Ευρώπη. Το σχέδιό του, γνωστό ως *gardenesque* –με νοικοκυρεμένο γρασίδι, ομάδες καλλωπιστικών θαμνοειδών, πρασιές και προσεκτικά τοποθετημένα δέντρα- έχει κατακτήσει την υφήλιο, όπως επίσης και το ρουστίκ στιλ των «προαστίων με κήπους» χαμηλής πυκνότητας σχεδιασμένων γύρω από ιδιωτικούς κήπους, λεωφόρους και ανοιχτούς χώρους.

Ο σχεδιασμός των κήπων του Λάουντον, με τη μορφή που έπαιρνε στο Πόρτσεστερ Τέρας, τόνιζε την εμφάνιση και τον καλλωπισμό· επιζητούσε μια εκλεκτική συλλογή δέντρων και θάμνων από όλο τον κόσμο που σε προηγούμενες γενιές θα θεωρούνταν παράδοξη και αταίριαστη. Στις στήλες του στο

Gardener's Magazine, ο Λάουντον προωθούσε με ενθουσιασμό τα νεοεισαχθέντα φυτά μόλις διατίθεντο προς πώληση. Όπως το έχετε ένας παρατηρητής της ανάπτυξης της προαστιούπολης της μεσαίας τάξης του Λονδίνου: «Στη θέση των [αρχαίων μεγάρων] βλέπουμε τη σύγχρονη βίλα, με τα εύτακτα αν και μικρούλικά παραρτήματα των χώρων αναψυχής, των κήπων και των θερμοκηπίων, όπου τα εξωτικά δημιουργήματα των νότιων κλιμάτων έχουν αντικαταστήσει τα γιγαντιαία πατρογονικά δοκάρια». Υπό την επίδραση του Λάουντον, αυτό το καινοφανές οικοσύστημα, όπως θα το ονομάζαμε σήμερα, με το εξευγενισμένο μείγμα του από ξένα και γηγενή φυτά, έκανε την προαστιούπολη έναν απροσδόκητο παράδεισο βοτανικού κοσμοπολιτισμού.³¹

Η διαθέσιμη ποικιλία φυτών στις βρετανικές πόλεις αντιπροσώπευε τα λάφυρα της αυτοκρατορίας και της θέσης του Λονδίνου στο κέντρο ενός παγκόσμιου δικτύου εμπορικών οδών. Και με τη σειρά της, η προαστιοποίηση ήταν μια μορφή εσωτερικού αποικισμού, καθώς οι πόλεις κατάπιαν τα χωριά και τα αγροκτήματα και μεταμόρφωναν τις οικολογίες τους με τούβλα και μπουκαμβίλιες. Η ίδια η προαστιούπολη έπαιρνε μορφή από την αυτοκρατορία: μεγάλο ποσοστό των επενδυτικών κεφαλαίων που έδιναν ώθηση στην οικοδομική ανάπτυξη πήγαζε από τα κέρδη που έρχονταν από την Ινδία και άλλα μέρη της αυτοκρατορίας.

Ο κηπευτικός χαρακτήρας της σύγχρονης προαστιούπολης στην πραγματικότητα δεν ήταν τόσο αγγλική επινόηση όσο εισαγωγή απ' έξω. Οι Βρετανοί αξιωματούχοι, αντί να ζουν κολλητά με τους ντόπιους στα καθιερωμένα κέντρα εμπορίου, ανταλλαγών και θρησκείας της Ινδίας, προτιμούσαν από τον 19ο αιώνα να απομονώνονται σε «σπίτια-κήπους» στις παρυφές πόλεων όπως το Μαντράς και η Καλκούτα. Οι νοτιοασιατικές πόλεις ήταν πολύ πιο χλοερές και πιο εκτεταμένες από τις ευρωπαϊκές. Το Μαντράς, έλεγαν, «μοιάζει λιγότερο με πόλη και πιο πολύ με απέραντο κήπο όπου τυχαίνει να εμφανίζονται σπίτια»: τα κτίρια της Μπανγκαλόρ ήταν «εντελώς κρυμμένα» μέσα σε ένα δάσος. Η Έμμα Ρόμπερτς περιέγραφε το Μαντράς το 1836: «Οι δρόμοι είχαν και από τις δύο πλευρές δέντρα, οι βίλες [...] φώλιαζαν μέσα σε κήπους, όπου τα πλούσια χρώματα των λουλουδιών απαλύνονταν από την ευχάριστη σκιά των αλσυλλίων, χωρίς να σε αφήνουν να επιθυμήσεις

τίποτε απ' ό,τι μπορεί να ευχαριστήσει το βλέμμα ή να μαγέψει τη φαντασία». Αντίθετα από την Ευρώπη, οι Άγγλοι «ζουν μονίμως στα σπίτια-κήπους τους, όπως τα ονομάζουν σωστά· διότι όλα περιβάλλονται από κήπους με φυτά τόσο πυκνά φυτεμένα ώστε το γειτονικό σπίτι σπανίως διακρίνεται!».³²

Μέρη του Λονδίνου άρχισαν να παίρνουν αυτή την ασιατική όψη καθώς οι κυνηγοί της περιπέτειας στις αποικίες αποσύρονταν σε ημιανεξάρτητες μονοκατοικίες στα καινούρια προάστια, όπως το Σεν Τζον'ς Γουντ, το Κένσιγκτον και το Μπέισγουοτερ, που ήταν γνωστά ως «Μικρή Ασία» λόγω του έντονου αγγλοϊνδικού χαρακτήρα τους. Πολλά από τα καινούρια ημιανεξάρτητα σπίτια αντανakλούσαν τις αρχιτεκτονικές τεχνοτροπίες των συνοικιών με κήπους της Καλκούτας και του Μαντράς, με βεράντες, μπαλκόνια, πέργκολες, υπόστυλους χώρους, γκαζέμπο, τζαμωτές κόγχες και, το κρισιμότερο, διακοσμητικούς κήπους. Η διάσημη ημιανεξάρτητη μονοκατοικία του Τζον Λάουντον βρίσκεται στο Μπέισγουοτερ.

Αναπτύχθηκε ένας εκτεταμένος επαγγελματικός κλάδος με φυτώρια και καταλόγους σπόρων για να ανταποκριθεί στη ζήτηση για πολύχρωμα, εξωτικά φυτά και δέντρα. Το ανθοκηπευτικό στοκ του Λονδίνου ενισχύθηκε μέσω επιχειρήσεων όπως το Εξωτικό Φυτώριο του Τζέιμς Κόλβιλ με έδρα κοντά στη Σλόαν Σκουέρ, το οποίο πρόσφερε, μεταξύ άλλων, μεξικανικές ντάλιες, ροδόδε-ντρα από τα Ιμαλάια, γιούκες, καλιφορνέζικες παπαρούνες και ορεινές δάφνες από τις Ηνωμένες Πολιτείες· μανόλιες, παιώνιες και τριαντάφυλλα από την Κίνα και, ένα από τα πιο επιτυχημένα είδη του, σικτική γιαπωνέζικη δάφνη. Ο Τζορτζ Κρούκσανκ μπορεί να απεικόνιζε την εξοχή να βομβαρδίζεται με τούβλα, αλλά θα μπορούσε εξίσου να είχε ζωγραφίσει κανονοιοβολισμούς ξένων σπόρων που έπεφταν βροχή στο αστικό μεταίχμιο. Το προαστιακό περιβάλλον είχε αρχίσει να αποκτά μια αφθονία ειδών που ξεπερνούσαν εκείνα της εξοχής χάρη στη μόδα των εξωτικών φυτών που προωθούσαν άνθρωποι όπως ο Τζον και η Τζέιν Λάουντον.

Το γούστο για εξωτικά είδη έφτανε και στους εργαζόμενους φτωχούς που ζούσαν σε στενά σπιτάκια δίχως κήπους στα βάθη της πόλης ή σε προάστια που αστικοποιούνταν γοργά, όπως το Μπέθναλ Γκριν. Ο δημοσιογράφος και σταυροφόρος για κοινωνικά

θέματα Χένρι Μείχιου, στο πορτρέτο του των Λονδρέζων της εργατικής τάξης του 1851 *London Labour and the London Poor*, ανέδειξε την αγάπη για τα λαμπερά, εξωτικά άνθη στο Ιστ Εντ. Όταν οι κήποι των εργαζόμενων ανθρώπων αντικαταστάθηκαν από σπίτια, το εμπόριο σπόρων είχε μειωθεί. Όμως είχε αντικατασταθεί από έναν επικερδή επιχειρηματικό κλάδο στα μέσα του 19ου αιώνα. Προς τα τέλη του Μάη, οι πάγκοι και τα καροτσάκια των ανθοπωλών ήταν «πανέμορφα, και το καροτσάκι συχνά έμοιαζε με κινούμενο κήπο». Πουλούσαν ρίζες σε γλάστρες: γεράνια, ρεζεντάδες, ντάλιες, φούξιες και πριμούλες που μπορούσαν να μεγαλώνουν σε κασπό σε παράθυρα ή σε γλάστρες. Η ίδρυση της Κοινωνίας των Χρυσανθέμων του Τάουερ Χάμλετς το 1859 ήταν ενδεικτική της τρομερής δημοτικότητας που είχε αυτό το φυτό μεταξύ των εργαζομένων. Η πρώτη ετήσια Επίδειξη Κήπων Παραθύρου για συμμετέχοντες της εργατικής τάξης έλαβε χώρα το 1860· τέσσερα χρόνια αργότερα, ο Τσαρλς Ντίκενς ήταν ένας από τους χιλιάδες που θαύμασαν την αφθονία από τριαντάφυλλα, φούξιες, γεράνια, βάλσαμα, κονβόλβουλους, ρεζεντάδες και ντάλιες. Πολύ αργότερα, το 1939, το *Picture Post* σχολίαζε: «Όλοι οι Λονδρέζοι ποθούν έναν κήπο. Λίγοι έχουν τα οικονομικά μέσα για έναν μεγάλο. Όμως χιλιάδες καλλιεργούν εξαίσια άνθη στις πίσω αυλές και σε κασπό στα παράθυρα, ακόμα και στις στέγες».³³

Η απαίτηση για μια πιο πράσινη πόλη, η επιθυμία για έναν ιδιωτικό κήπο όπου θα καλλιεργούνται χρυσάνθεμα, ντάλιες και λαχανικά, έδωσε στον Εμπενίτζερ Χάουαρντ κίνητρο για να σχεδιάσει την Κηπούπολή του ως έναν τρόπο για την αναδιανομή γης στους ακτήμονες και για την ικανοποίηση της εστικτώδους ανθρώπινης επιθυμίας για καλλιέργειες. Ενδεχομένως ο Χάουαρντ να μην έφερε επανάσταση στην αστικοποίηση, αλλά οι ιδέες του αναδιαμόρφωσαν ριζικά τις υπάρχουσες πόλεις σε όλο τον πλανήτη. Το προάστιο με τους κήπους έγινε το κύριο μοντέλο του 20ού αιώνα για την επεκτατική ανάπτυξη των πόλεων, αποτελούμενο από οικογενειακές οικίες χαμηλής πυκνότητας δόμησης που περιβάλλονταν από βλάστηση. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, περίπου 4.000.000 καινούρια σπίτια χτίστηκαν στη Βρετανία. Το Λονδίνο διπλασίασε το μέγεθός του, ενώ ο πληθυσμός του αυξήθηκε μόνο κατά 10%: ήταν εξίσου μια πολιτική διασποράς

όσο και μια ξαφνική και σφοδρή επανάσταση στο τοπίο του περιγυρου του Λονδίνου. Το Συμβούλιο της Κομητείας του Λονδίνου οικοδόμησε οχτώ πελώρια «εξοχικά οικοδομικά συγκροτήματα» στην αγροτική εξωτερική περιφέρεια της πρωτεύουσας για ανθρώπους της εργατικής τάξης, με προεξάρχον το Μπέκοντρι Εστέιτ, το οποίο, με 25.769 κυρίως ημιανεξάρτητες μονοκατοικίες για 116.000 ανθρώπους, ήταν το μεγαλύτερο έργο κατασκευής κατοικιών στον κόσμο.

Η εμπειρία των ανθρώπων που άφηναν τις πολυπληθείς φτωχογειτονίες του κέντρου της πόλης για τους κήπους των προαστίων αποτυπώθηκε σε ένα βιβλίο του 1991 με τίτλο *Just Like the Country: Memories of London families who settled the new cottage estates, 1919-1939*. Η Μεί Μίλμπανκ θυμόταν ότι όταν ήταν παιδί είχαν μετακομίσει από μια εργατική κατοικία του Σόμερς Τάουν του Κινγκς Κρος στο εξοχικό οικοδομικό συγκρότημα του Μπερντ Όουκ. «Κοιτάξαμε από το παράθυρο και ο αδελφός μου, που ήταν δύο χρόνια πιο μικρός από εμένα, είπε: “Τι είναι αυτό εκεί πέρα;” Δεν μπορούσε να καταλάβει τι ήταν η πρασινάδα ή τι ήταν τα λουλούδια στον κήπο και χάρηκα που ρώτησε επειδή δεν ήμουν σίγουρη αν και τα λουλούδια επίσης λέγονταν χορτάρι».³⁴

Το Γουάτλινγκ Εστέιτ είναι ένα κλασικό μεσοπολεμικό προάστιο με κήπους, μια αντίδραση ενάντια στην άθλια φτωχογειτονιά του 19ου αιώνα και δείγμα της επιθυμίας για επιστροφή στο χαμένο (ή, μάλλον, φανταστικό) παρελθόν της Αγγλίας των χωριών και της βουκολικής απλότητας. Πολλά δέντρα των δρόμων ήταν αρχαίοι επιζώντες από τους θαμνοφράχτες που μόλις πριν από λίγο καιρό χώριζαν χωράφια ή βρίσκονταν στο πλάι εξοχικών δρόμων. Το κτήμα διαμορφώθηκε με πλατιές λωρίδες πρασίνου, γωνίες δρόμων και κυκλικές διασταυρώσεις, μαζί με πάρκα και χώρους αναψυχής, με σκοπό να δίνει μια αίσθηση χωριού, υπαίθρου. Και ύστερα υπήρχαν τα σπίτια (ή «καλύβες»), τοποθετημένα σε κάποια απόσταση από τον δρόμο με ιδιωτικούς κήπους πίσω από ιδιωτικούς φράχτες.

«Οι γονείς μου ξεκίνησαν να φτιάξουν έναν κήπο», θυμόταν η Τζόις Μίλαν για την εποχή που η οικογένειά της είχε μετακομίσει στο Πέιτζ Εστέιτ στο Έλτχαμ, «κάτι που δεν γνώριζαν αλλά το λαχταρούσαν. Η μαμά ήταν κυρίως υπεύθυνη για τη δουλειά και

ήταν εκπληκτικό το τι πέτυχε με τα χρόνια [...]. Χρησιμοποίησαν κάθε πόντο του κήπου, όπου φύτεωναν λουλούδια κάθε λογής [...]. Πέρα από την πύλη, καλλιεργούσαμε κάθε είδους λαχανικά, πατάτες, καρότα, λάχανα και λαχανάκια Βρυξελλών. Ακόμα και σέλινα και αγγούρια δοκιμάσαμε. Η μαμά φύτεψε μια μικρή μηλιά που έβγαλε νοστιμότατα φρούτα». Η μαμά της Τζόις Μίλαν δεν ήταν μόνη της: η δεκαετία του 1930 ήταν το ζενίθ της κηπουρικής, καθώς οι γειτονιές με τις ημιανεξάρτητες μονοκατοικίες είχαν γίνει η κυρίαρχη μορφή στέγης τόσο για την εργατική όσο και για τη μεσαία τάξη. Πολλοί καταπιάστηκαν με την κηπουρική λόγω της μεγάλης αγαλλίασης που αισθάνονταν έχοντας στην ιδιοκτησία τους ένα κομμάτι πρασίνου μετά από μια ζωή στο κέντρο της πόλης. Το 1938 65.000 άτομα συμμετείχαν στον διαγωνισμό που είχε διοργανώσει η Εταιρεία Κήπων του Λονδίνου για τον πιο περιποιημένο κήπο της χρονιάς. Ακόμα κι αν δεν θέλατε να κερδίσετε βραβείο, υπήρχαν πολλά κίνητρα για να πιάσετε σκαλιστήρι και φτυαράκι: ένας φροντισμένος, καλά καλλιεργημένος κήπος ήταν όρος για τη διαμονή σε αυτά τα σπίτια.³⁵

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, η αστικοποίηση θεωρούνταν καταστροφική δύναμη στον βαθμό που αφορούσε τη φύση. Η *πραγματική* φύση -ανέγγιχτη, τοπική, ακαλλιέργητη- υπήρχε αλλού, στην ύπαιθρο, σε καταφύγια, σε όρη και δάση. Τους κήπους των σπιτιών ένας κορυφαίος οικολόγος το 1966 τους είχε απορρίψει ως «βιολογικές ερήμους». Στην πραγματικότητα, το προαστιακό υποσύστημα δεν είχε μελετηθεί σχεδόν καθόλου.³⁶

Χρειάστηκε να έρθει η ζωολόγος δρ Τζένιφερ Όουεν για να αλλάξει αυτό. Η Όουεν αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης το 1958, πήρε διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν και ανέλαβε θέσεις διδασκαλίας στην Ουγκάντα και τη Σιέρα Λεόνε. Στη δεύτερη χώρα, έκανε την παρατήρηση ότι υπήρχαν περισσότερες άγριες μορφές ζωής στον κήπο της παρά στο κοντινό δάσος. Το 1971, όταν επέστρεψε στη Βρετανία, άρχισε στο Πανεπιστήμιο του Λέστερ μια τριακονταετή μελέτη του προαστιακού κήπου της που εκτεινόταν σε μόλις 741 τετραγωνικά μέτρα. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, κατέγραψε 2.673 είδη, μεταξύ αυτών 474 φυτά, 1.997 έντομα, 138 άλλα ασπόνδυλα και 64 σπονδυλωτά.

Επειδή δεν μπορούσε να μελετήσει τις μικροσκοπικές μύγες και τα πλάσματα του χώματος, η Όουεν εκτίμησε ότι ο πραγματικός αριθμός των ειδών εντόμων ήταν 8.450. Με παρόμοιο τρόπο, υπολόγισε ότι η ποικιλότητα των φυτών στην προαστιούπολη ήταν 3.563 είδη ανά εκτάριο (τα αφρικανικά τροπικά δάση έχουν μέχρι 135 είδη φυτών ανά εκτάριο). Η Όουεν δεν καλλιεργούσε τον κήπο της σκοπίμως για να κάνει ένα ενδιαίτημα με βιοποικιλότητα: ήταν ένας απλός κήπος πίσω από το σπίτι της. Κι όμως, εκεί υπήρχε περίπου το 9% όλων των ειδών της Βρετανίας.³⁷

Περαιτέρω επιστημονικές μελέτες κήπων σε άλλες πόλεις έχουν επιβεβαιώσει τα ευρήματα της Τζένιφερ Όουεν: οι αστικοί κήποι φιλοξενούν πολύ μεγαλύτερο αριθμό ειδών από ό,τι ένα ημιάγριο υπαίθριο ενδιαίτημα αντίστοιχης έκτασης. Είναι το αντίθετο της «βιολογικής ερήμου»: αυτός ο προσδιορισμός ισχύει περισσότερο για τα αναρίθμητα στρέμματα αγροτικών μονοκαλλιεργειών της υπαίθρου. Συγκριτικά, η προαστιούπολη ακμάζει.³⁸

Αυτή η αφθονία οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι οι άνθρωποι γεμίζουν τους κήπους τους με μια ποικιλία φυτών που δεν εμφανίζονται στον φυσικό κόσμο. Είναι ένα εξαιρετικά πολύπλοκο περιβάλλον η μακροχρόνια παγκόσμια κληρονομιά κηπουρών όπως ο Λάουντον. Τα χαλικόστρωτα δρομάκια μιμούνται τα παράκτια ενδιαίτηματα: οι σωροί του κομπόστ είναι σαν τα στρώματα των πεσμένων φύλλων και κλαδιών στα δάση: οι θάμνοι και οι θαμνοφράχτες μοιάζουν με περιβάλλοντα φυλλοβόλων δασών: το γκαζόν αντικαθιστά τα λιβάδια όπου βόσκουν ζώα, προστατεύοντας μέχρι και 159 είδη μικρών φυτών. Μπορεί να υπάρχει ένα μωσαϊκό διαφορετικών ενδιαιτημάτων που βρίσκονται στριμωγμένα μέσα σε έναν ταπεινό κήπο, κάποια υγρά, κάποια στεγνά, κάποια σκιερά. Στο Λονδίνο υπάρχουν 2.500.000 ώριμα δέντρα σε ιδιωτικούς κήπους, που αποτελούν σημαντικό ποσοστό του αστικού δάσους. Κανένας κήπος δεν έχει πανομοιότυπο απόθεμα φυτών, οπότε ένας διάδρομος από προαστιακές αυλές προσφέρει ακόμα μεγαλύτερη ποικιλότητα τροφών για είδη που τροφουσυλλέγουν. Το συναρπαστικό είναι ότι η βιοποικιλότητα βρίσκεται σε ευθεία αναλογία με το μέγεθος του ανθρώπινου πληθυσμού: μια κωμόπολη έχει κατά μέσο όρο 530 με 560 είδη φυτών: μια μεγάλη πόλη που φτάνει τους 400.000 ανθρώπους έχει περίπου

1.000· από τη στιγμή όμως που η πόλη θα περάσει το 1.000.000 ανθρώπους, ο αριθμός εκτοξεύεται σε περισσότερα από 1.300.³⁹

Οι κήποι της πόλης επομένως συγκροτούν ένα συλλογικό αστικό ενδιαίτημα που αποτελείται από χιλιάδες μοναδικά μικροενδιαιτήματα. Είναι ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο οικοσύστημα: υπάρχουν 1.625 ντόπια είδη φυτών στις Βρετανικές Νήσους, αλλά 55.000 ταξινομικές ομάδες διαθέσιμες προς πώληση στους κηπουρούς για προσωπική χρήση (πολλά από αυτά είναι σχεδόν αξεχώριστα· ο κατάλογος περιλαμβάνει 6.413 ποικιλίες νάρκισσου), και οι μόδες συνεχώς αλλάζουν. Από τα φυτά ενός τυπικού κήπου, το 30% είναι ντόπια και το 70% εισαγόμενα. Η Όουεν μέτρησε 214 μη βρετανικά είδη στον κήπο της από όλη την Ευρώπη, την αμερικανική ήπειρο, την Αφρική και την Ασία, που πρόσφεραν αφθονία τροφής για τα φυτοφάγα ζώα. Η χλωρίδα του κόσμου είχε ταξιδέψει στο Λέστερ και το είχε κάνει σπίτι της.⁴⁰

Μέχρι σχετικά πρόσφατα η ανάδυση της προαστιακής ζούγκλας διέφευγε την προσοχή των οικολόγων. Όπως θα δούμε σε αυτό το βιβλίο, οι πράσινες παρυφές των πόλεων σε όλο τον κόσμο, καθώς τα οικοσυστήματά τους έχουν ωριμάσει, έχουν γίνει δελεαστικά ενδιαιτήματα για ένα εντυπωσιακό και αυξανόμενο φάσμα ζώων, πουλιών και εντόμων, πολλά εκ των οποίων απειλούνται από τις εντατικές καλλιέργειες και την κλιματική αλλαγή. Όμως τίποτε από αυτά δεν ήταν φανερό όταν εισέβαλλαν οι μπουλντόζες και τα οικοδομικά συνεργεία. Οι οικολόγοι έβλεπαν μόνο όλεθρο.

Το Λος Άντζελες, το παγκόσμιο έμβλημα της προαστιοποίησης που καταβροχθίζει τη φύση, ήταν ένα πραγματικά δυνατό παράδειγμα. Είχε παρουσιαστεί σαν μια αναζωογονητική διόρθωση της βιομηχανικής αστικοποίησης, και τα πρώτα χρόνια του πρόσφερε τον τέλειο συνδυασμό πόλης και φύσης. Σύμφωνα με τον κογκρεγκασιοναλιστή ιερέα και φανατικό του Λος Άντζελες, ο «πένης ζει σαν βασιλιάς» στην ηλιοφίλητη νότια Καλιφόρνια, ευλογημένος με κήπο όπου μπορεί να καλλιεργεί λαχανικά και να εκτρέφει κότες, έχοντας δίπλα του παραλίες, βουνά, δάση και εξοχές.

Αποδείχθηκε υπερβολικά ελκυστικό. Κοιτάζοντας από το παράθυρο του αεροπλάνου του καθώς πετούσε από το Λος Άντζελες

στο Σαν Μπερναρντίνο το 1958, ο Γουίλιαμ Χ. Χουάιτ πήρε ένα «άσχημο μάθημα για την άπειρη ικανότητα του ανθρώπου να χαλάει το περιβάλλον του» και έφριξε: «[...] ο ταξιδιώτης μπορεί να δει μια λεγεώνα από μπουλντόζες να ροκανίζουν το τελευταίο απομεινάρι πρασίνου ανάμεσα στις δύο πόλεις και από το Σαν Μπερναρντίνο άλλη μια λεγεώνα από μπουλντόζες να επιτίθενται στα δυτικά». Το Λος Άντζελες από ονειρεμένη πράσινη πόλη είχε μετατραπεί σε έναν οικολογικό εφιάλτη, που τον έθρεφε -ίσως ειρωνικά- η πηγαία επιθυμία εκατομμυρίων ανθρώπων να ζήσουν μέσα στη φύση. Οι κυρίαρχοι τύποι βλάστησης -μακία και παραλιακή φρυγανώδης βλάστηση, με επικρατούντα τα χαμόδεντρα που έριχναν τα φύλλα τους σε περιόδους ξηρασίας- είχαν εξαλειφθεί σχεδόν ολοκληρωτικά. Η καταστροφή λίγο ως πολύ ολόκληρης της οικολογίας του ευρύτερου Λος Άντζελες, με εξαίρεση μερικά διάσπαρτα απομεινάρια, ήταν μια σοκαριστική αποκάλυψη της δύναμης της αστικοποίησης του 20ού αιώνα.⁴¹

Οι φωτογραφίες των μεταπολεμικών πολεοδομικών υποδιαιρέσεων που εξαφάνισαν το περιαστικό τοπίο δείχνουν σειρές από πανομοιότυπα μπάνγκαλου μαζικής παραγωγής να καταλαμβάνουν σεληνιακά τοπία στερημένα από δέντρα και φυτά. Μοιάζει να είναι ο ορισμός της οικοδολοφονίας, όμως ήταν κι αυτό ένα τοπίο στο κατώφλι της ανανέωσης. Μέσα σε λίγα χρόνια, αυτά τα τοπία θα αποκτούσαν κομοστέγη και ένα κάλυμμα από εξωτικά φυτά.

Η ανθρώπινης κατασκευής μεγακοινότητα του Λος Άντζελες τώρα έχει περισσότερα δάση, περισσότερο χρώμα, περισσότερη σκιά και περισσότερη πρασινάδα από το οικοσύστημα που αντικατέστησε. Ένας λόγος είναι ότι είναι ένα πιο υγρό μέρος, με πελώριες ποσότητες νερού που μεταφέρονται από εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά, από τον ποταμό Όουενς και μετά από τον ποταμό Κολοράντο. Οι ψεκαστήρες διατέθηκαν στο εμπόριο έπειτα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και αυτό το καλά αρδεμένο τοπίο τώρα υποστηρίζει μια πλούσια συγκέντρωση χλωρίδας που έχει συλλεχθεί από όλες τις ηπείρους του πλανήτη και ακμάζει στο ήπιο μεσογειακό κλίμα της νότιας Καλιφόρνιας. Οι περιοχές που έχουν παραλιακή φρυγανώδη βλάστηση δεν έχουν πολλά δέντρα ή γρασίδι. Όταν ήρθε η δεκαετία του 1960, το Λος Άντζελες

διέθετε για γκαζόν μια περιοχή έκτασης όσο τέσσερις φορές το νησί του Μανχάταν, 246 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Μια μελέτη που δημοσιεύτηκε το 2019 βρήκε 564 είδη δέντρων στις αυλές των σπιτιών σε σύγκριση με τέσσερα είδη σε φυσικές περιοχές. Τα είδη φυτών ανά τετραγωνικό μέτρο στις καλλιεργημένες περιοχές είχαν αυξηθεί κατά επτά φορές περισσότερο σε σύγκριση με τα εναπομείναντα τμήματα του ντόπιου ενδιαίτηματος.⁴²

Έλεγαν ότι στο χώμα του Λος Άντζελες μπορούσαν να φυτρώσουν τα πάντα, αν τα πότιζαν καλά. Οι καινούριοι κάτοικοι της πόλης δέχτηκαν την πρόκληση: όταν ήρθε η δεκαετία του 1960, το Λος Άντζελες ήταν πρώτο στη χώρα σε πωλήσεις καλλωπιστικών φυτών. Οι κάτοικοί του, που είχαν μετακομίσει από την Ανατολική Ακτή και τα Μεσοδυτικά, έφεραν μαζί τους τις προτιμήσεις τους για την αγγλική αισθητική, η οποία είχε ρίζες στην εποχή του Τζον Λάουντον - ένα νοικοκυρεμένο *gardenesque* τοπίο γκαζόν, εκλεκτικά εξωτικά καλλωπιστικά φυτά και μεγαλοπρεπή, σκιερά δέντρα. Δεν τους πολυάρεσε η παραλιακή φρυγανώδης βλάστηση, που το μεγαλύτερο μέρος του έτους έχει καφέ χρώμα. Σε ένα από τα πρώτα μαζικής παραγωγής προάστια εργατικής τάξης της χώρας, το Λέικγουντ, η μόδα ζητούσε τζακαράντες από τον Αμαζόνιο, πιπερόδεντρα από το Περού και φίκους από την Ινδία. Στις αυλές των προαστίων βρήκαν θέση οι πορτοκαλιές και τα αβοκάντο. Η ακόρεστη επιθυμία για χλοερό γκαζόν έγινε πραγματικότητα στη δεκαετία του 1960, από υβρίδια της αφρικανικής άγραστης με άλλες αφρικανικές ποικιλίες που διατηρούσαν το πράσινο χρώμα τους όλο τον χρόνο. Μιλάμε για μια σχεδόν πλήρη ανατροπή των ειδών στη διάρκεια ενός αιώνα, μια αστική μεγακοινότητα που δημιουργήθηκε από γενιές κατοίκων η οποία είναι εντελώς διαφορετική από το ντόπιο οικοσύστημα.⁴³

Έχουμε την τάση να σκεφτόμαστε την επίθεση της πόλης στη φύση σαν να γίνεται με άσφαλτο και τσιμέντο, τούβλα και κονίαμα. Όμως η αστικοποίηση αναπλάθει τις ακραιοχώρες των πόλεων με πιο θεμελιώδη τρόπο: λόγω της τεράστιας έκτασης των κήπων, αντικαθιστά τα ντόπια είδη με εισαγόμενα. Στις εύκρατες χώρες της Ευρώπης, αυτό μπορεί να μην ήταν μεγάλο πρόβλημα. Κατ' αρχάς, τα περισσότερα φυτά απαιτούν ανθρώπινη στοργή και φροντίδα και δεν θα ζούσαν για πολύ μόνα τους,

οπότε λίγα μόνο μπορούν να γίνουν χωροκατακτητικά. Επιπλέον, οι μόνες της κηπουρικής εισάγουν πολλά φυτά που είναι πλούσια σε πόρους, από ποικίλες προελεύσεις, που προσφέρουν τροφή σε έντομα, από τα οποία τελικά εξαρτάται κάθε ζωή, συμπεριλαμβανομένης της δικής μας.

Στο μεσογειακό κλίμα και στις τροπικές πόλεις, όμως, τα ξένα φυτά μπορούν να επιδράσουν στο τοπικό οικοσύστημα όταν διαφύγουν και να γίνουν χωροκατακτητικά. Το *Lantana camara* (της οικογένειας των βερβενιδών), που εισήχθη στους ινδικούς κήπους από τη Νότια και την Κεντρική Αμερική, έχει ολέθριο αντίκτυπο στη βιοποικιλότητα, ειδικά στους υπόροφους των δασών. Ο όμορφος υάκινθος του νερού του Αμαζονίου έχει προκαλέσει ασύλληπτο μακελειό στα οικοσυστήματα ποταμών και υγροτόπων σε όλο τον κόσμο. Στη Νέα Ζηλανδία, η επιθυμία των αποίκων να εξαγγλίσουν το τοπίο της πόλης με γνώριμα φυτά στάθηκε μοιραία για τα τοπικά οικοσυστήματα. Στο Κράιστσερτς, από τα 317 είδη αγγειακών φυτών που βρίσκονται στην πόλη, μόνο τα 48 είναι ντόπια. Μετά την άφιξη των Βρετανών αποίκων, έχουν εισαχθεί περισσότερα από 20.000 ξένα είδη, πολλά εκ των οποίων υπερνικούν την ντόπια χλωρίδα. Σε γοργά αναπτυσσόμενες πόλεις στην Κεντρική και τη Νότια Αμερική, την Αφρική και την Ασία -πολλές από τις οποίες βρίσκονται σε κρίσιμα σημεία με μεγάλη βιοποικιλότητα-, τα φυτά που διαφεύγουν βρίσκουν ότι το κλίμα και το χώμα είναι απολύτως του γούστου τους. Μια μελέτη από την Ενσενάντα του Μεξικού βρήκε ότι το 61% των ειδών φυτών που φύτευαν ανεξέλεγκτα στην πόλη έξω από τα πάρκα και τους κήπους δεν ήταν ντόπια· μια παρόμοια έρευνα στην Κονσεπσιόν της Χιλής ανακάλυψε 113 ξένα φυτά στους δρόμους και τους σκουπιδότοπους και σχεδόν καθόλου ντόπια φυτά. Όπως παρουσιάζει με λεπτομέρειες το επόμενο κεφάλαιο, τεράστια ποσοστά της έκτασης πόλεων σε ολόκληρο τον κόσμο καλύπτονται από καλοκουρεμένο γκαζόν. Έξω από την Ευρώπη, πολλοί σπόροι γρασιδιού εισάγονται από το εξωτερικό, το οποίο επειδή δεν είναι ντόπιο απαιτεί τεράστιες ποσότητες νερού, εντομοκτόνων και λιπασμάτων για να απωθηθεί η ντόπια χλωρίδα και να διατηρηθεί η παινεμένη πρασινάδα του. Οι εκτάσεις του γκαζόν που στολίζουν τις προαστιακές περιοχές δεν έχουν καμία

ομοιότητα με τα οικοσυστήματα που κατακτούν και ως αποτέλεσμα συχνά μοιάζουν άψυχες. Το γρασίδι στους χλοοτάπητες είναι από τα πιο καταστροφικά χωροκατακτητικά είδη που λυμαίνονται τον πλανήτη.⁴⁴

Στις εύκρατες περιοχές του βόρειου ημισφαιρίου, η ιστορία δεν είναι τόσο δραματική, αλλά αποτελεί εξίσου λόγο ανησυχίας. Το Πέλχαμ Μπέι Παρκ, η μεγαλύτερη φυσική περιοχή στη Νέα Υόρκη, χάνει κατά μέσο όρο 2,8 ντόπια είδη φυτών και κερδίζει 4,9 ξένα είδη ετησίως τις τελευταίες πέντε δεκαετίες. Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, έρευνες στο Σέντραλ Παρκ βρήκαν 356 είδη φυτών, το 74% των οποίων ήταν ντόπια και το 26% ξένα. Το 2007 υπήρχαν 362 είδη, εκ των οποίων το 40% ήταν ντόπια και το 60% ξένα. Το μοτίβο είναι εντυπωσιακά κοινό σε όλο τον κόσμο: η αστικοποίηση *αυξάνει* τον αριθμό των ειδών που υπάρχουν, ενώ ταυτόχρονα προκαλεί τοπικές εξολοθρεύσεις. Μιλάμε για τη μονοτονία των παγκόσμιων πόλεων, με τους παρόμοιους ουρανοξύστες, τις κουζίνες, τις μάρκες και τα καφέ τους. Όμως η παγκοσμιοποίηση ασκεί την επίδρασή της με άλλους τρόπους, που είναι κυρίως αθέατοι και σπανιότατα γίνονται θέμα συζήτησης. Η παγκοσμιοποίηση της αστικής φύσης είναι γνωστή ως «βιοτική ομογενοποίηση».⁴⁵

Τον τελευταίο αιώνα, μεταμορφώσαμε τις ακραιοχώρες των πόλεων από την άγρια, ημιάγρια ή αγροτική κατάστασή τους σε κάτι άλλο - ένα επεκτατικό βασίλειο προαστιούπολης, μεγάλο ποσοστό της οποίας αποτελεί ένα πολύπλοκο μωσαϊκό πολλών διαφορετικών ειδών υπαίθριων χώρων. Γενιές οικολόγων το έβλεπαν αυτό ως κάτι κακό: η τροποποίηση του τοπίου και η αντικατάσταση των ντόπιων φυτών με ξένα το καθιστούσε ένα μέρος εκφυλισμένο, βαθιά αφύσικο, χαλασμένο. Η πραγματική φύση υπήρχε σε «παρθένες» ή ανέγγιχτες περιοχές, ενώ η προαστιούπολη αντιπροσώπευε ό,τι κακό υπήρχε στις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και στις φυσικές διαδικασίες.

Μπορούμε όμως να το δούμε από άλλη σκοπιά. Η προαστιοποίηση των ακραιοχωρών σε παγκόσμια κλίμακα έχει δημιουργήσει «καινοφανή οικοσυστήματα», υβριδικά ενδιαίτηματα όπου το τεχνητό ανακατεύεται με το φυσικό. Η αστικοποίηση είναι ένα σοκ, μια καταστροφή για τις ντόπιες μορφές άγριας ζωής. Κι

όμως, κατά τη διαδικασία αυτή δημιουργούνται νέοι τρόποι ζωής. Είτε μας αρέσει είτε όχι, αυτό το είδος ενδαιτιήματος είναι μια πραγματικότητα, και δεν αντιστρέφεται. Καλύτερα να το ασπαστούμε παρά να ευχόμαστε να χαθεί. Μπροστά στα μάτια μας έχουμε ένα θαλερό, ρωμαλέο οικοσύστημα που χρειάζεται να αναγνωρίσουμε την αξία του για να ακμάσει. Η πρόκληση που έχουμε τώρα είναι να βελτιστοποιήσουμε αυτές τις αχανείς, συχνά παραμελημένες ακрайοχώρες που περιζώνουν τα αστικά κέντρα μας. Επειδή, όπως και άλλα ενδαιτιήματα στον πλανήτη μας, είναι απειλούμενες.

Φανταστείτε την κατακραυγή αν οι αρχές του Λονδίνου πουλούσαν το Χάιντ Παρκ, το Ρίτζεντ'ς Παρκ, το Βικτόρια Παρκ, το Χάμπστεντ Χιθ και το Έπινγκ Φόρεστ στους εργολάβους. Θα ήταν μια ολοκληρωτική τραγωδία, μια οικολογική κρίση για τη μητρόπολη, που θα συνεπαγόταν τη θυσία 3.000 εκταρίων χώρων αναψυχής και ενδαιτιημάτων άγριας ζωής. Όμως αυτός ήταν ο χώρος πρασίνου που χάθηκε στο Λονδίνο ανάμεσα στο 1998 και το 2006, καθώς κήποι ασφαλοστρώνονταν, μετατρέπονταν σε βεράντες ή οικοδομούνταν. Και αυτοί οι κήποι μπορούν να έχουν ίση οικολογική αξία με τα πάρκα, αν όχι μεγαλύτερη.⁴⁶

Παρόλο που το ένα τέταρτο της επιφάνειας του Λονδίνου είναι χαρακτηρισμένο ως χώροι κήπων, μόνο το 58% αυτής της έκτασης έχει βλάστηση. Το εναπομείναν 42% της δυνητικής πρασινάδας (το 10% του Λονδίνου) είναι απλώς μέρος της γκρίζας ζούγκλας. Μια τεράστια έκταση 32 τετραγωνικών χιλιομέτρων της μητρόπολης αποτελείται από μπροστινούς κήπους που πλακοστρώθηκαν και χρησιμοποιούνται ως χώροι στάθμευσης αυτοκινήτων. Στο μεταξύ, στην Καλιφόρνια, 33.881 άδειες «βοηθητικών χώρων κατοικίας» (BHK) εκδόθηκαν μεταξύ του 2018 και του 2020, όταν οι αλλαγές στη νομοθεσία επέτρεψαν να χτίζονται ανεξάρτητα κτίρια στις πίσω αυλές των προαστιακών οικιών, σε μια προσπάθεια να λυθεί η στεγαστική κρίση στην πολιτεία. Στη Γερμανία, σε αντίθεση, αν ασφαλτοστρώσετε τον κήπο σας θα έχετε αυξημένους λογαριασμούς ύδρευσης ως αντιστάθμισμα για τη συμβολή σας στη μείωση των χώρων πρασίνου. Το 2021 έγινε μια καμπάνια στην Ολλανδία που ονομάστηκε «Σπάστε το Πλακόστρωτο», στην

οποία οι πόλεις ανταγωνίζονταν για να σπάσουν τα πλακοστρωμένα σημεία μπροστά από μονοκατοικίες, πολυκατοικίες και κτίρια γραφείων και να τα αντικαταστήσουν με φυτά και θάμνους. Το Ρότερνταμ βρισκόταν στήθος με στήθος με το Άμστερνταμ σε μια κούρσα για την αφαίρεση των περισσότερων πλακών. Στο τέλος, το σκορ ήταν Ρότερνταμ 47.942, Άμστερνταμ 46.484.⁴⁷

Η παγκόσμια τάση όμως στρέφεται προς την αντίθετη κατεύθυνση, με λιγότερους κήπους και περισσότερη άσφαλτο. Καθώς οι κήποι εξαφανίζονται ή αλλάζουν χρήση, αντίστοιχα μικραίνουν μεγάλες εκτάσεις αστικών ενδιαιτημάτων. Εκτός αυτού, υπάρχουν κήποι και κήποι: κάποιοι συνεισφέρουν πολύ περισσότερο στην υγεία της πόλης από κάποιους άλλους.

Ο Μπραντ και η Έιμι Χέντερσον, ένα νεαρό ζευγάρι τριαντάρηδων, πήραν κλήση από την πόλη του Λόντντεϊλ του Λος Άντζελες επειδή δημιούργησαν αναταραχή το 2003. Το έγκλημά τους; Συνεισέφεραν στην αστική «μάστιγα» και δημιούργησαν συνθήκες «φτωχογειτονιάς», επιτρέποντας «οργιώδη βλάστηση στην μπροστινή αυλή [τους]». Σύμφωνα με τον Πρέστον Λέρνερ των *Los Angeles Times*, ο Μπραντ και η Έιμι απέρριψαν το νοικοκυρεμένο ιδανικό του προαστιακού κήπου με το κουρεμένο γκαζόν, τους περιποιημένους θάμνους και τις γεωμετρικές πρασιές, προτιμώντας ένα «χαστικό, μπλεγμένο συνονθύλευμα από μοβ αλιφασκιά, καφεγκρίζο φαγόπυρο, θάμνους των κοιγιότ, στίπα, που όλα φυτρώνουν με τρόπο ώστε το αποτέλεσμα να είναι ένα πανδαιμόνιο της φύσης».⁴⁸

Ο Μπραντ και η Έιμι είχαν εξεγερθεί ενάντια στην οικολογικά καταστροφική σχέση του προαστιακού γκαζόν που είχε δώσει στην πόλη τους Λόντντεϊλ (Lawndale), το βουκολικό όνομά της. Το γκαζόν καλύπτει 160.000.000 στρέμματα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Από τη σκοπιά των αρχών της πόλης, η αυλή τους ήταν δημόσια αναταραχή: από τη δική τους σκοπιά, ήταν ένας κήπος με ντόπιες άγριες μορφές ζωής, «ένα νησί στο μέσο ενός ολοκληρωτικά αστικοποιημένου περιβάλλοντος», όπως λέει ο Μπραντ, κάτι που δεν απαιτούσε καταστροφικές ποσότητες νερού και εντομοκτόνων.⁴⁹

Τελικά, οι Χέντερσον κέρδισαν την υποστήριξη της τοπικής κοινωνίας τους και νίκησαν, συμφωνώντας να κλαδεύουν τα άγρια

φυτά τους όταν αυτά σκέπαζαν το πεζοδρόμιο. Ήταν μια νίκη για τους αστικούς κήπους που δημιουργούνται για οικολογικούς σκοπούς, σε αντίθεση με τους καλλωπιστικούς σκοπούς. Οι κήποι που είναι λίγο άγριοι, λίγο *απεριποίητοι* -με ψηλά ποώδη φυτά, γκαζόν που κουρεύεται σπανίως και βλάστηση που φυτρώνει όπως θέλει- αντιστρατεύονται τα παλιά ιδανικά της προαστιακής ομορφιάς και τις τοπικές διατάξεις περί ζιζανίων, αλλά είναι γεμάτοι πόρους για την άγρια ζωή, μεταξύ αυτών έντομα ζωτικής σημασίας για την επικονίαση και ασπόνδυλα.

Οι πόλεις και τα προάστια χρειάζονται περισσότερους ανθρώπους σαν τους Χέντερσον. Να γιατί έχει τόση σημασία να καταλάβουμε και να δημοσιοποιήσουμε τη δυναμική δύναμη βιοποικιλότητας των κήπων, οι οποίοι τελικά είναι ο ακρογωνιαίος λίθος του αστικού οικοσυστήματος. Μπορούν να γίνουν δώρο για τη φύση αν τους αντιμετωπίσουμε αναλόγως· δεν είναι απλώς για λόγους καλλωπισμού ή αναψυχής, αλλά αποτελούν κομβικά μικροενδιαιτήματα που ενδέχεται να διαθέτουν μεγαλύτερη βιοποικιλότητα από την εξοχή ή ένα αστικό πάρκο. Το πρασίνισμα του αστικού περιβάλλοντος μπορεί μόνο να συμβεί με έναν κήπο και μία γλάστρα τη φορά. Μπορεί να συμβεί μόνο όταν οι κηπουροί εκτιμήσουν βαθιά την κρίσιμη συνεισφορά που κάνει το χωραφάκι τους στη βιοποικιλότητα.

Ο όρος «οικοτόνος» (ecotone) χρησιμοποιείται από τους βιολόγους για να περιγράψει τη μεταβατική ζώνη μεταξύ δύο διακριτών μεγακοινοτήτων, όπου οι οικολογίες συγκρούονται και αναμειγνύονται. Θα μπορούσε να είναι το μέρος όπου το δάσος συναντά το λιβάδι ή όπου το ποτάμι συναντά το έλος. Η λέξη προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις *oikos* (οίκος) και *tonus* (ένταση). Είναι ένα δυναμικό περιβάλλον το οποίο αναδιαμορφώνεται συνεχώς: είναι μια ζώνη αγώνα και αλληλεξάρτησης. Ως αποτέλεσμα, οι οικοτόνοι είναι μέρη με εξαιρετική βιοποικιλότητα, προσαρμογή και πλούτο ειδών.

Μπορούμε να αρχίσουμε να βλέπουμε τις αστικές ακрайώρες ως οικοτόνους - ως το ημίγριο σημείο επαφής μεταξύ των ανθρώπινων και των φυσικών ενδιαιτημάτων όπου μπορεί να ανθήσει η βιοποικιλότητα. Το 1978 ο Γ. Τζ. «Μπάνι» Τινκλ

εξέδωσε ένα σύντομο φυλλάδιο που όμως είχε μεγάλη επιρροή, το «The Endless Village», αποτέλεσμα του πρωτοπόρου ταξιδιού του των 2.090 χιλιομέτρων με λεωφορείο και με τα πόδια στις μεταβιομηχανικές ακрайοχώρες της συναστικοποιημένης περιοχής του Μπέρμιγχαμ και της Μαύρης Γης στα Γουέστ Μίντλαντς της Αγγλίας. Αυτά τα ρημαγμένα εδάφη ήταν το ιδρυτικό καμίνι της Βιομηχανικής Επανάστασης που κατάπτε όλο τον κόσμο, ένα τοπίο τροποποιημένο από τον άνθρωπο, με νταμάρια, ορυχεία, λάκκους σκωρίας, εργοστάσια, φούρνους, σιδηροδρομικές γραμμές, κανάλια, εργοστάσια ηλεκτρισμού, οικιστικά συγκροτήματα και εθνικές οδούς - ένα «μπερδεμένο μωσαϊκό», όπως το ονόμασε ο Τιγκλ, αποτυπώνοντας την ανάμειξη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και της φύσης. Αυτό το περιθωριοποιημένο, κακοποιημένο έδαφος, όπως ανακάλυψε προς έκπληξή του ο Τιγκλ, έβριθε από ζωή. Η παραμέληση είχε επιτρέψει στη φύση να ακμάσει· είχε βρει μια γωνιά σε αυτές τις εγκαταλελειμμένες ακрайοχώρες, στους θαμνότοπους, στους χερσότοπους, στους βάλτους, στα έλη και τα δάση που είχαν αφεθεί να αναγεννηθούν. Αυτή είναι η καινούρια άγρια φύση. Ή ίσως είναι η παλιά άγρια φύση, μια επιστροφή στην καχεκτική, τραχιά ακрайοχώρα που κάποτε περιζώνε τις πόλεις και πρόσφερε ησυχαστήριο στους κατοίκους του άστεως.

Τα ευρήματα του Τιγκλ αφορούσαν συγκεκριμένα τη Μαύρη Γη· όμως σχεδόν όλες οι πόλεις έχουν μια αντίστοιχη ζώνη εκτάσεων που έχουν ξεμείνει. Είναι ένα άγριο τοπίο, ένας οικοτόνος όπου το τεχνητό και το φυσικό αλληλεπικαλύπτονται σε βάθος. Μόλις είκοσι χρόνια μετά την πρωτοποριακή μελέτη που έκανε ο Μπάνι Τιγκλ στις ακрайοχώρες της Μαύρης Γης, έγινε άλλη μια ανακάλυψη στη Μεγάλη Βρετανία, αυτή τη φορά στο βιομηχανικό τοπίο του Έσεξ. Μια εγκαταλελειμμένη εγκατάσταση αποθήκευσης πετρελαίου έκτασης 960 στρεμμάτων, που ήταν χωμένη ανάμεσα σε διυλιστήρια, καινούρια στεγαστικά συγκροτήματα, κυκλικές διασταυρώσεις και ένα υπερκατάστημα στο Κάνβει Άιλαντ, είχε περιφραχτεί και εγκαταλειφθεί για τριάντα χρόνια. Πρόκειται για μια κλασική ακрайοχώρα που είχε επιστρέψει σε άγρια κατάσταση: τη χρησιμοποιούσαν για να ανάβουν φωτιές, να κάνουν βόλτες με μοτοσικλέτες, ως παράνομη χωματερή. Παρά την αγριάδα της, όμως, διαθέτει μαγεία. Το «τροπικό δάσος του

Κάνβει», όπως είναι το παρατσούκλι που του έβγαλαν, έχει περισσότερα είδη, μεταξύ αυτών ορισμένα σπάνια και απειλούμενα με εξαφάνιση, ανά τετραγωνικό μέτρο απ' όσα υπάρχουν σε ένα καταφύγιο θηραμάτων. «Πουθενά αλλού στη Μεγάλη Βρετανία δεν υπάρχει τέτοιος πλούτος φύσης», είπε στον *Guardian* ο Ματ Σάρντλοου από τον φιλανθρωπικό οργανισμό συντήρησης άγριας ζωής Buglife. «Έχει τρομερό χαρακτήρα. Δεν μπορώ να σκεφτώ άλλη περιοχή ίδιου μεγέθους που να διαθέτει τόση ποικιλότητα».⁵⁰

Για μεγάλο μέρος του προηγούμενου αιώνα, οι στρατηγικές συντήρησης της βιοποικιλότητας εστίαζαν στα άσπιλα φυσικά περιβάλλοντα, παραβλέποντας τα αστικά ενδιαιτήματα και τις αφρόντιστες παρυφές. Ταυτόχρονα, οι ζώνες πρασίνου διατηρούνταν για τη γεωργία και τον περιορισμό της άτακτης εξάπλωσης της πόλης· η αξία τους από πλευράς βιοποικιλότητας και άγριας ζωής ήταν παραγνωρισμένη. Όμως έχει έρθει η ώρα να γίνει ο αστικός-υπαίθριος οικοτόνος προτεραιότητα για τη συντήρηση της φύσης, επειδή μπορεί να είναι ένα τρομερά παραγωγικό ενδιαιτήμα.

Οι ζώνες πρασίνου είναι λάθος βήμα. Αυτό που χρειάζεται ο πλανήτης είναι ζώνες άγριας φύσης ή ζώνες ενός οικολογικού μαξιλαριού στα άκρα των πόλεων - καταφύγια άγριας ζωής που να συντηρούν τις ντόπιες οικολογίες, ενώ ταυτόχρονα θα αποτελούν αμυντικά τείχη ενάντια σε έντονες πλημμύρες, δηλητηριασμένο αέρα, ελλείψεις νερού και απερήμωση. Αυτοί οι ημιάγριοι μανδύες δεν είναι απλώς ωραία αξεσουάρ, αλλά οικονομικές και υπαρξιακές αναγκαιότητες. Όπως θα δούμε, η Νέα Υόρκη έχει λόγο να καταριέται τη σχεδόν ολική απώλεια των θαλάσσιων υγροτόπων της και το Δελχί την απώλεια των δασών που το αγκάλιαζαν. Μπορέσαμε να ξεχάσουμε πώς συνδέεται μια πόλη με την ενδοχώρα της όταν ξεμπερδέψαμε με την ανάγκη για τα τρόφιμά της, τα καύσιμα, τα δομικά υλικά και το νερό -εξασφαλίζοντας αντιθέτως αυτές τις ενεργειακές εισροές από ακόμα μεγαλύτερες αποστάσεις-, αλλά η κλιματική αλλαγή μάς αναγκάζει να επανεξετάσουμε τη θέση που κατέχει η πόλη στο άμεσο περιβάλλον της.

Γράφοντας το 1894, ο ιστορικός Τόμας Τζανβίερ βροντοφώναξε πικραμένος ότι η ευκαιρία «να δημιουργήσουμε μια όμορφη πόλη» στη Νέα Υόρκη απλώς «σπαταλήθηκε και πετάχτηκε». Αν το

ρυμοτομικό σχέδιο είχε πάρει μορφή γύρω από τη φυσική τοπογραφία του Μανχάταν αντί να είναι ένα ορθογώνιο πλέγμα, η Νέα Υόρκη θα φαινόταν πολύ διαφορετική, με δρόμους να στρίβουν ακολουθώντας τις καμπύλες του εδάφους γύρω από λόφους, δασικές περιοχές και «οικισμούς [που θα διατηρούνταν] χάριν μόνο του κάλλους τους». Όπως έγινε, οι πολεοδόμοι όρισαν «να κοπούν τα δάση, να ισοπεδωθούν οι λόφοι, να καλυφθούν τα βυθίσματα, να θαφτούν τα ρέματα» για να ανοίξει ο χώρος για το άκαμπτο, αδυσώπητο, τετραγωνισμένο ρυμοτομικό σχέδιο.⁵¹

Η εναλλακτική Νέα Υόρκη που φαντάστηκε ο Τζανβίερ, η οποία θα αναπτυσσόταν γύρω από τη φυσική τοπογραφία της αντί να την πνίγει, διατηρώντας μεγάλα τμήματα της άγριας φύσης, σήμερα θα ονομαζόταν περιβαλλοντικός αστισμός, ένας τρόπος για να σχεδιάζουμε πόλεις που να συνυπάρχουν με κάποια αρμονία με τον φυσικό περίγυρό τους. Είναι μια έννοια του αστικού σχεδιασμού που εκτείνεται στο παρελθόν φτάνοντας στον Λάουντον, ο οποίος θεωρούσε πως οι πόλεις είχαν τη δυνατότητα να γίνουν κήποι σε μεγάλη κλίμακα. Η αστική ανάπτυξη που δείχνει ευαισθησία για τις μορφές ζωής επικεντρώνεται στο μοντέλο του «διαδρόμου-κήπου», όπως λέγεται. Οι πόλεις μπορούν και θα έπρεπε να αναπτύσσονται σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, αλλά έχουν τη δυνατότητα να ελαχιστοποιήσουν τον περιβαλλοντικό αντίκτυπό τους αν συγκεντρώνουν τα νεοοικοδομούμενα μέρη τους σε πυκνούς κόμβους μέτριου μεγέθους που θα είναι τοποθετημένοι ανάμεσα σε μεγάλες εκτάσεις εναπομείνουσας ντόπιας βλάστησης, ειδικά σε περιοχές τροπικών δασών, δασικών εκτάσεων, υγροτόπων, λιβαδιών, σαβανών και ποταμών. Αυτά τα τμήματα πρέπει να ενώνονται με πράσινους διαδρόμους, επειδή αυτό θα διασφαλίζει την επιβίωση των ντόπιων ειδών και θα προσφέρει χώρο στα ζώα για να μετακινούνται χωρίς να σκορπίζονται, να παγιδεύονται και να απομονώνονται από τη φύση που έχει γίνει πόλη. Αυτό μας ξαναφέρει στους χώρους άγριας φύσης που οραματιζόταν ο Λάουντον σχεδόν πριν από δύο αιώνες, στις απαιτήσεις για πράσινες ζώνες και σφήνες που ακολούθησαν καθώς παντού οι πόλεις άρχισαν να αναπτύσσονται με τεράστια ταχύτητα. Μόνο που σήμερα η ανάγκη για τέτοιες παρεμβάσεις καθορίζεται από τις πιεστικές περιβαλλοντικές προτεραιότητες

και τις εξελίξεις στην οικολογική επιστήμη. Για να το θέσουμε διαφορετικά, δεν εστιάζουμε πια στην αισθητική, αλλά έχουμε περάσει στην προσπάθεια να σωθούμε.⁵²

Τώρα ξέρουμε ότι οι σκιοχώρες των πόλεων μπορεί να είναι εξαιρετικά ευνοϊκές για τη φύση, έστω κι αν δεν μοιάζουν με τη συμβατική άγρια φύση. Είναι το μέρος όπου οι άγριες μορφές ζωής προσαρμόζονται για να ζήσουν κοντά στους ανθρώπους, μια επιτακτική ανάγκη στο Ανθρωπόκαινο, όταν η απληστία και η σπατάλη μας αγγίζουν όλα τα οικοσυστήματα. Οι αστικές ακрайώρες μπορούν να γίνουν τα καταφύγια άγριων ζώων του μέλλοντος, άσυλα για πολυάριθμα είδη από τις εντάσεις της πόλης από τη μια πλευρά και από τη βιομηχανοποιημένη γεωργία από την άλλη, αν τα συντηρήσουμε. Στο παρελθόν, τα δάση που περιέζωναν τις γερμανικές πόλεις, οι υγρότοποι που περιέβαλλαν τη Νέα Υόρκη και οι χερσότοποι που περικύκλωναν το Λονδίνο ήταν τραχιά, ημιάγρια μέρη διαφυγής για τους κατοίκους της αστικής ζούγκλας. Φανταστείτε αν συνέβαινε κάτι τέτοιο σήμερα - αν μπορούσαμε από την πόλη να πάμε με τα πόδια, το ποδήλατο ή το τρένο όχι σε χωράφια, αλλά κατευθείαν σε τοπία άγριας φύσης και σε καταφύγια άγριας ζωής. Όπως θα βλέπουμε σε όλο το υπόλοιπο βιβλίο, οι ακрайώρες θα αποκτήσουν ζωτική σημασία καθώς θα προστατεύουν τις πόλεις από τις δεινές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Όμως είναι επίσης μέρη ευχαρίστησης και διαφυγής. Το Φρες Κιλς στο Στάτεν Άιλαντ στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα ήταν παράδειγμα για τις βλαβερές επιδράσεις της πόλης στο τοπικό οικοσύστημά της. Αλλά ακόμα και αυτός ο τόπος της ασυγκράτητης καταστροφής γίνεται το σπίτι μιας καινούριας αστικής άγριας φύσης.